

MATEMATIČKA GEOGRAFIJA I KARTOGRAFIJA

BRANKO BORČIĆ: *Matematička kartografija*. Tehnička knjiga, Zagreb 1955. Str. 406.

U našoj stručnoj kartografskoj literaturi »Matematička kartografija« ing. B. Borčića predstavlja jedno veliko osvježenje, koje se tamo od 1935 godine neprekidno očekivalo. Pri izučavanju teorije kartografskih projekcija, izuzev Terzićeve »Više geodezije III« i predavanja na geodetskim odsjecima tehničkih fakulteta, moglo se u tu svrhu koristiti samo stranom literaturom, poglavito ruskom, pa njemačkom, koja u praktičnim primjerima primjene pojedinih projekcija nije uzimala u obzir našu državu.

Nakon uvodnih razmatranja elemenata Zemljinog elipsoida i Zemljine kugle, autor se detaljno zadržava na općoj teoriji kartografskih projekcija: izračunavanju beskonačno malih linearnih elemenata, azimuta i površina na projekcijama u odnosu na elipsoid i kuglu.

Podjela kartografskih projekcija izvršena je prema karakteristikama deformacija u četiri grupe, a prema izgledu kartografske mreže u osam grupa. Autor daje matematske i geometrijske konstruktivne elemente za oko 40 raznih projekcija, a naročito se detaljno zadržava na onima, koje su na našim kartama krupne razmjere najčešće u upotrebi (Poliedarska projekcija, Gauss-Krügerova projekcija).

Gotovo uz sve projekcije date su tablice deformacija, a neke najznačajnije potkrijepljene su primjerima koji uzimaju u obzir geografske koordinate naše države. Za prave uslovljene konusne projekcije dati su primjeri izračunavanja pojedinih elemenata uslova za svaku projekciju. Svi se primjeri izračunavanja odnose na našu državu.

Na kraju knjige dao je autor tablice, konstante i obrasce za neke elemente Zemljinog elipsoida.

Knjiga je udžbenik namijenjen studentima tehničke-geodetima i kartografskim stručnjacima i kao takova ona je

u potpunosti zadovoljila namjenu, pa čak i prevazišla postavljene joj okvire.

R. Gašparović

Nova karta Antarktike u razmjeri 1:4.000.000.

U časopisu Petermanns Geographische Mitteilungen, 98. Jahrgang, sv. 2, 3 i 4, Gotha 1954, i 99. Jahrgang, sv. 1, Gotha 1955, izašla su kao prilog četiri lista karte Antarktike u razmjeri 1:4 000 000. U kratkom članku »Zur Vierblattkarte der Antarktis in 1:4 000 000« koji je objavljen u *Pet. Geog. Mitt.* 98 Jahrgang, sv. 2, Gotha 1954, 81—85, autor karte Antarktike, Dr. Hans-Peter Kosack, iznosi način na koji je karta napravljena i koji su mu izvori služili pri sastavljanju karte. Tako autor navodi da je pred više od 25 godina počeo sistematski da sakuplja materijal južnih polarnih ekspedicija u svrhu kartografskog prikaza tog materijala. U međuvremenu je izdana američka karta Antarktike »Map of the Antarctic« u izdanju American Geographical Society, koja je autoru poslužila kao podloga za njegovu kartu Antarktike. Američka karta izdana je u istoj razmjeri i u istoj projekciji kao i ova.

Autor je odlučio da nakon Drugog svjetskog rata ponovo izda kartu Antarktike. Ali za vrijeme rata izgubio se veliki dio originalnog materijala, koji je međutim nadoknađen izvještajima kasnijih ekspedicija, pa čak popunjen novim i dragocjenijim podacima. Tako se u sadašnjoj karti nalaze i sva novija kartografska dostignuća raznih ekspedicija, zaključno sa 1 X 1953 godine.

Autor navodi brojne izvore koji su mu služili pri sastavljanju karte. Među najvažnijim izvorima spominje američku aeronautičku kartu Antarktike u razmjeri 1:1 000 000, pa preglednu kartu radnog područja njemačke ekspedicije 1938—39 u razmjeri 1:1 500 000, zatim kartu radnog područja norveško-britanske-švedske ekspedicije 1949—52 u razmjeri 1:1 650 000. Ova zadnja ekspedicija bila je naročito značajna, jer

je izvršila naknadna mjerenja nekih vrhova i udaljenosti i utvrdila da ranije date vrijednosti nisu bile tačne. Upo-trebljena je takođe i karta koja je na-pravljena prema izvještajima francuske ekspedicije u zemlju Adelie 1950—52 u razmjeri 1:2 000 000. Ova je karta na-pravljena na osnovu aero-snimaka. Za topografiju reljefa Cirkumantarktičkog mora upotrebio je autor izoblatnu kartu francuske ekspedicije 1949. Ova je karta snimljena eholotom sa brodom »Comman-dant Charcot«. Osim tim važnijim, služio se autor i mnogim drugim kartama Antarktike ili njenih dijelova, kao i iz-vještajima raznih ekspedicija.

Sama karta Antarktike sastoji se od četiri lista, veličine 770×770 mm, pa je tako čitava karta u obliku kvadrata i svojom veličinom je veoma pogodna i za nastavu. Karta je data u razmjeri 1:4 000 000, a kartografska mreža je u stereografskoj polarnoj projekciji. Gu-stina kartografske mreže je po para-lelama 10°, a po meridijanima 5°. Karta obuhvata južnu polarnu kaletu do 63° j. g. širine.

U uglovima pojedinih listova karte nalaze se diagramski pregled pouzdanosti kartografskih podataka 1:25 000 000 za pojedina područja karte; navigacioni dia-gram u 1:40 000 000 magnetskih izogona i izoklina, te karta političke podjele Antarktike u 1:40 000 000.

Na karti su vrlo lijepo i uočljivo pri-kazani inlandaisi, glečeri, ledene bari-jere, pakaisi, pukotine u ledu. Izohip-sama i izobatama sa ekvidistancijom kod manjih visina odnosno dubina od 500, a kod većih 1000 m, kao i odgovarajućim bojama, data su uzvišenja i dubine mora. Prikazane su i pojedine stanice raznih ekspedicija. Glavni nazivi mora, otoka, zemalja, teritorija, ledenih bari-jera, planina, takođe su upisani u karti.

Na prvom listu karte dat je i prosti razmjernik u kilometrima i engleskim miljama.

Zbog svih ovih svojstava, karta An-tarktike može vrlo dobro da posluži i kao pregledna karta pri proučavanju literature o Antarktici.

R. Gašparović

W. THAUER: *Neue Methoden der Be-rechnung und Darstellung der Reliefener-gie*. Petermanns Geographische Mitteil-ungen, 99. Jahrgang, Gotha 1955, 8—13.

O metodama predstavljanja i izraču-navanja energije reljefa, kao i novog načina prikazivanja visinskih odnosa i

oblika, već je u stranoj literaturi, po-glavito njemačkoj, veoma mnogo pi-sano. Prvi počeci kartografskog prika-zivanja energije reljefa nastaju početkom XX st. premda je sama ideja nikla ne-što ranije. Do danas nastale su mnoge metode, među kojima su najpoznatije metoda kvadrata i metoda krugova.

Autor prikazuje jednu novu metodu u izračunavanju i predstavljanju ener-gije reljefa. Ova metoda omogućava predstavljanje energije reljefa neovisno od konstrukcije nekog linijskog sistema. Osnovni smisao ove nove metode je u tome da se nekim određenim polumje-rom, oko nekog istaknutog vrha prika-zanog na geografskoj karti, opiše krug. Tim istim polumjerom opisuju se dalje krugovi ili dijelovi krugova na izvjesnim karakterističnim tačkama pojedinih izo-hipsa, koje imaju nadmorske visine pri-bližno slične nadmorskim visinama istak-nutog vrha. I oko najnižih tačaka ispi-tivanog područja opisuju se istim polu-mjerom krugovi ili njihovi dijelovi, kao i oko najkarakterističnijih tačaka na izo-hipsama, koje imaju nadmorske visine približne nadmorskoj visini najnižih ta-čaka. Tim se načinom dobiju dva isho-đišna sistema zakrivljenih linija — gornji i donji. Linije tih dvaju sistema međusobno se sjeku, a na njihovom sjecištu nastaje tačka, koja je obilježena razlikom visina reljefa u toj tački, datih po zakrivljenim ucrtanim linijama oba sistema. Kasnije se sve sjecišne tačke istih vrijednosti spoje linijama — iza-ritmama. Time se dobije veoma tač-na karta energije reljefa. Ostale ne-ucrtane odnosno neizračunate tačke mogu se dobiti interpolacijom. Prednost ove metode nad dosadašnjima je u tome što se može izvesti konstrukcija grafič-kog prikaza energije reljefa u ma kojoj tački i što je metoda općenito tačnija.

Nažalost na svim dosadašnjim kar-tama energije reljefa, bez obzira na me-tod kojim su rađene, ne mogu se izraziti individualne morfološke karakteristike neke regije. To je donekle i razumljivo, jer je energija reljefa samo kvantita-tivan, a ne i kvalitativan kriterij pri-ocjenjivanju nekog kraja. Dalja istraži-vanja u ovom pravcu treba da budu tivan, a ne i kvalitativan kriterij pri-kladnog načina koji će odgovarajućom bojom i signaturom omogućiti da se na reljefnim kartama prikažu pored ener-getskih i morfoloških, kvalitativna svoj-stva reljefa. U tome je i smisao budućih novih morfoloških karata.

R. Gašparović

Geografičeskij Atlas d'va učitelej srednej školy u redakciji J. V. Filippov i dr. GYGK MVD SSSR, Moskva 1956, I—VIII 191.

Geografski atlas za nastavnike srednjih škola, po originalnosti kompozicije, invenciji autora i obilju kartografskog materijala, pretstavlja prema svojoj namjeni vrijedno kartografsko djelo. Vrijednost atlasa povećana je i veoma uspješnom općom tehničkom izvedbom, kako u pogledu tiska i boje, tako i u pogledu kvaliteta papira i korica.

Na 148 strana folio formata dato je 225 karata različitih zemalja. Sovjetski Savez i njegove republike prikazani su na 78 karata, tako da je SSSR prikazan na 34,8% ukupnog broja karata.

Atlas je podijeljen u tri dijela. Prvi, uvodni dio, prikazuje, radi lakšeg i pravilnijeg čitanja atlasa, opće njegove elemente: projekcije, dužine lukova meridijana i paralela, uslovne znake i slike glavnih oblika reljefa. U drugom dijelu atlasa nalaze se neke fizičko-geografske, ekonomsko-geografske i antropogeografske karte čitavog svijeta, kontinenata i pojedinih država. Treći dio sadržava karte Sovjetskog Saveza i njegovih republika.

U prvom, uvodnom dijelu, osobito je vrijedna tabela kojom su date linearne dužine 1° na paralelama sa širinama od 0° do 90° , i dužina 1° na meridijanima između različitih paralela. Osim toga data je i tablica površina Zemljinih kvadrata u km^2 sa dužinama strana 1° , 2° , 4° , 5° i 10° . Objе ove tablice mogu veoma dobro da posluže pri izvjesnim kartometrijskim mjerjenjima na kartama koje se u srednjoj školi najčešće upotrebljavaju u izvođenju nastave. Tablice su date po elementima Zemljinog elipsoida po Krasovskom. Data je samo jedna karta iz područja matematske geografije — godišnja doba, pomračenje Sunca i Mjeseca, Mjesečeve faze i kretanje Mjeseca u odnosu prema Suncu. Trebalo je dati barem jednu kartu Mjesečeve površine, kao i šematski prikaz odnosa Zemljine osovine prema ravni ekliptike i ekvatora. Novost u prikazivanju ovih karata je razmjera u kojoj su dati odnosi dužina i veličina Sunca, Zemlje i Mjeseca. Priložena zvjezdana karta sjeverne nebeske hemisfere, data na dva lista, pretstavila je glavna sazvježđa i dala odnose veličina planeta.

Ono što daje naročitu vrijednost uvodnom, prvom dijelu atlasa, to su brojni kolorirani crteži osnovnih tipova reljefa, kao i crteži njihovih pretstava na geografskim kartama. Instruktivna je i

topografska karta jednog predjela u razmjeri 1 : 25 000 sa svim glavnim topografskim obilježjima, kao i aero-snimak tog istog predjela.

Drugi dio atlasa koji prikazuje čitav svijet, kontinente i pojedine države, izuzev SSSR-a, prikazuje na prvih 18 strana osnovne fizičko-geografske karakteristike Zemljine površine. Data je orografska karta svijeta, raspored i veličina nekih klimatskih elemenata i karta klimatskih tipova. Suviše gruo ograničenost klimatskih tipova, koji su prikazani na jednoj karti veoma sitne razmjere (1:170,000.000) i nemogućnosti detaljnijeg određivanja položaja pojedinog tipa, zbog rijetkosti kartografske mreže ($\Delta\varphi$ i $\Delta\lambda = 20^{\circ}$), bila bi svakako sprječena, da se ova inače zanimljiva i u atlasima rijetka karta, prikazala u krupnijoj razmjeri, gušćoj kartografskoj mreži i sa obilnijim topografskim podacima. Uz klimatske karte nalazi se pri ožen poseban i veoma interesantan dijagramski prikaz rasporeda i veličine temperature i padavina po mjesecima, za svaki klimatski tip zasebno. Tako se, na pr., za sredozemni klimatski tip može po karti zaključiti u kojim krajevima vlada, a na dijagramu, na kojem su navedene vrijednosti temperature i padavina za predstavničkog tipa, može se zaključivati i o srednjoj temperaturi najhladnijeg i najtoplijeg mjeseca u godini, kao i o najvećoj i najmanjoj mjesečnoj količini padavina, datoj u milimetrima.

Između ostalih fizičko-geografskih karata čitavog svijeta, posebno se ističe karta biljnog pokrivača. Na njoj se nalaze prikazane i morske struje, koje su važan faktor u modificiranju vegetacionog pokrova priobalnih predjela. Šteta je što uz tumač uslovnih znakova zoogeografskih oblasti i podoblasti, nisu navedene i glavne vrste životinja tih oblasti. Ipak je kompleksnost karte došla do izražaja zahvaljujući ucrtanim znacima biljnog pokrova pojedinih predjela, jer on u velikoj mjeri uslovljava raspored i granice pojedinih zoogeografskih oblasti i podoblasti.

Karta padavina data je u uskom dijapazonu boja, pa se zato rubovi kontinenata teško naziru. Prikaz padavina na oceanima mogao je izostati (jer je manje-više jednoličan) i biti zamijenjen prikazom opće cirkulacije atmosfere. Time bi se naglasila povezanost padavina sa zračnim strujama.

Sve fizičke karte svijeta date su u novoj polikonusnoj projekciji, u kojoj su srednji meridijan i sve paralele ekvidi-

stantni. Deformacije linija po meridijanu su svedene na minimum, a oko središnjih dijelova projekcije su i deformacije površina neznatne.

Malo je čudno da se karte Arktika i Antarktika nalaze među fizičkim kartama čitavog svijeta i to ne ni na početku ni završetku, kako je to kod ostalih atlasa. Osobito je začudavajuća ograničenost prostora u prikazu Antarktika (na po'ovini lista), ovog danas tako zanimljivog kontinenta. Nisu označene ni političke granice Antarktika.

U drugom dijelu atlasa, koji obrađuje zemlje svijeta, izuzev SSSR-a, prikazani su kontinenti i to tako, da su prvo date politička i orografska karta nekog kontinenta i uz njih izvjestan broj manjih karata, na kojima su pretstavljene klimatske, geološke, antropogeografske i ekonomsko-geografske karakteristike tog kontinenta. Pri izboru karata nastojalo se da se uz pojedine kontinente daju onakove fizičko-geografske, antropogeografske i ekonomske karte koje su za neki kontinent osobito značajne. Obratno, uz kontinente nisu date one ekonomske i antropogeografske karte koje se posebno obrađuju uz prikaz država tog kontinenta. Tako za Evropu nije data karta industrijskih i poljoprivrednih centara, zato što su takve detaljnije karte priložene uz prikaz pojedinih država Evrope.

Naša država data je u sklopu država Balkanskog Poluostrva, te Mađarske i Rumunije. Data je orografska karta u razmjeri 1:4.500.000, te karta rudnog blaga sa industrijskim centrima i karta poljoprivrednih rejona u razmjeri 1:10.000.000.

Fizička karta naše države data je topografski vrlo oskudno. Nedostaju važni gradovi: Ptuj, Celje, Ogulin, Jajce, Doboj, Bihać, Drvar, Aleksinac, Vranje, Čačak, Stalać i dr. Nedostaju i nazivi glavnih planina i vrhova. Osobito su nepotpuno prikazane željezničke pruge. Tako nema

veznog kraka pruge Tuzla—Brčko—Vinkovci, kao i pruge Doboj—Banja Luka i Doboj—Teslić. Potpuno je izostavljena Unska pruga. Sve u svemu fizička karta naše države data je šturo i netačno i više bi odgovarala nekoj istorijskoj karti naše države. Još je gori slučaj s ekonomskom kartom na kojoj su prikazana ležišta ruda i industrijski centri. Metalurški kombinat Zenice nije uopće naznačen, a po karti sudeći u našoj državi se nalazi samo jedan jedini centar crne metalurgije Jesenice. Makedonija na karti nema uopće rudnog blaga, izuzev kroma, i nikakve industrije, itd. Posmatrajući ovu nepotpunu i netačnu kartu naše države, dolazi se do ubjeđenja da bi Atlas bio nekako potpuniji bez nje.

U trećem dijelu Atlasu data su karte SSSR-a. Data su detaljno sve vrste karata za svaku republiku zasebno.

Glavne projekcije upotrebljene pri izradi karata kontinenta i država su: konusna projekcija Kavraiskog, horizontska i ekvatorijalna azimutna i pseudocilindrična projekcija. Izbor projekcija, razmjera i gustine kartografske mreže dobro je izvršen. Na kraju atlasa dat je pokazatelj geografskih imena koja su ucrtana u atlasu.

Najveći je nedostatak Atlasu u pisanju geografskih naziva. Nazivi su pisani fonetski, na ruskom jeziku. Kako je za nastavnike srednjih škola naročito važno da poznaju etimološku transkripciju, bilo je potrebno da Atlas barem u pokazatelju sadrži pored fonetskog oblika još i etimološki oblik pisanja geografskih naziva.

Zbog mnogih dobrih svojstava, Atlas je veoma podesan za nastavnike i studente, a s obzirom na cijenu (1500 din.) i brz način nabavke (preko Jugoslovenske knjige — Beograd), osobito se preporučuje.

R. Gašparović

FIZIČKA GEOGRAFIJA I GEOMORFOLOGIJA

GUY DINGEMANS: *Formation et transformation des Continents*. Librairie Armand Colin, Paris 1956. Str. 182.

Na vrlo interesantan i popularan način autor daje opće poglede na anatomsku građu naše Planete, dijeleći je na klasične sfere sa plohama diskontinuiteta. Ukratko su obuhvaćene i površinske sfere naše Planete-hidrosfera i atmosfera. U drugoj glavi ovog popu-

larnog djela, autor upoređuje raspored kopnenih i morskih masa hemisfera i planisfera, te reljefa oceanskog dna sa glavnim rubnim planinama kontinenta. Navodi Rittman-ovu teoriju magmatičkih strujanja, prema kojoj postoji velika razlika temperature između subarktike zone, koja se nalazi ispod, kontinenta, i one koja se nalazi na dnu oceana. Ta je razlika oko 600° C. Ovo

dovodi do strujanja magme. Posljedica tog strujanja je produbljavanje geosinklinala i istodobno uzdizanje kontinenata. U kritičkom prikazu ove teorije autor naglašava da se tom teorijom mogu objasniti samo izvjesni lokalni fenomeni na rubovima kontinenata. Ona međutim, nije dovoljna da bi se objasnio pojavljivanje i nestajanje velikih interkontinentalnih masa.

Iako je veliki dio svog izlaganja zasnovao na Wegener-ovoj teoriji »plivanja« kontinenata, ipak se autor kritički osvrće na tu teoriju i postavlja pitanja na koja se po toj teoriji ne može odgovoriti. Zašto na dnu Antlantika postoji sloj SIAL-a? Zašto uzduž obala Zapadne Evrope i Afrike nema Kordiljera? Kako su postali paleozojski Kordiljeri, koji su imali vezu, prije preloma kontinenata? Zašto je Indijski poluotok »plovio« u pravcu koji je suprotan opće uzetom pravcu kretanja kontinenata prema zapadu? Zašto su pravci bora evropskih i sjevernih afričkih Alpa paralelni s ekvatorom, a nisu okomiti na njega kao američki?

Autor se ipak u osnovnom pogledu slaže sa teorijom A. Wegenera: kontinentalne mase su sastavljene od SIAL-a, u kristalnom su stanju i plivaju na specifički gušćoj SIMI. Kontinenti su uronjeni u SIMA sloj proporcijalno težini kontinentalne mase koja je iznad SIMA sloja.

Pri kretanju kontinenata djeluju dvije sile. Jedna koja kreće kontinente prema zapadu i vrši pomjeranje polova kroz geološke epohe i druga koja potiskuje kontinente od polova prema ekvatoru. Svi problemi transgresija i regresija vezani su za uzajamno djelovanje ovih dvaju sila.

Krajnji zaključak autorovih razmatranja problema cijepanja i pomicanja kontinenata svodi se na sljedeće:

Stara shvatanja o nepomičnosti kontinenata i rušenju interkontinentalnih masa ne objašnjavaju dovoljno današnji izgled naše Zemlje. Wegener-ova koncepcija, naprotiv, nastoji da objasni ogromne kvantitativne promjene u toku geoloških epoha, ali je ona ipak nedovoljna da objasni današnji izgled naše Planete i prema tome samo djelimično zadovoljava.

Najveća vrijednost ovog zanimljivog i popularnog djela je u njegovim brojnim i dobro uspjelim ilustracijama, u kojima je autor dao mnoge paleogeografske reprodukcije za različite geološke epohe. Mnoge od tih reprodukcija imaju uertane smjerove sila koje su

djelovale na pojedine kontinente i izazivale kretanja. U završnom dijelu knjige dat je slikovni prilog razvoja živih bića od kambrija do aluviuma.

R. Gašparović

MARCEL ROUBAULT: *La Genèse des Montagnes. La science vivante*, Paris 1949. Str. IX+240.

Ova studija je znan prilog poznavanju i rješavanju problema postanka makroreljefa naše Planete.

Prije izlaganja bitnog dijela svog studija u kojem se govori o uzrocima orogenetskih pokreta, autor se detaljnije zadržava na unutrašnjoj fizičko-kemijskoj konstituciji naše Planete. Kako o toj konstituciji saznajemo indirektno, najčešće pomoću analize kretanja seizmičkih talasa, koji su ujedno i značajne endogene sile, to se autor odmah u početnim razmatranjima zadržava na seizmičkim talasima. Tumači opće pojmove seizmologije: epicentar, hipocentar, izoseiste, aparate za registraciju potresa i analizira seizmogramе. Daje instruktivne karte i dijagrame izoseista i talasnih krivulja.

U odnosu na Zemljine sfere i plohe diskontinuiteta, autor iznosi mišljenje Gutenberga i Richtera o transversnom širenju talasa.

1) Do dubine od 2900 km širenje i brzina su pravilni. Talasi se šire u linijama konkavnim prema površini i simetričnim u odnosu na najdublju tačku krivulje.

2) Ako seizmički talas dopre do dubine od 2900 km, gdje tangira diskontinuitetnu plohu, onda se on cijepa u dva talasa. Jedan se vraća gotovo direktno prema površini i izbija na površinu pod uglom od oko 103° u odnosu na ishodišni pravac talasa. Drugi talas se refraktira i pod uglom od 183° izbija na površinu.

3) Za talase koji se svojom dužinom približavaju dužini prečnika Zemlje, autor daje drugu plohu diskontinuiteta na dubini od 5000 km, koja refraktirani talas s prve plohe ispravlja i pod uglom od 110° od ishodišta šalje prema Zemljinoj površini.

U poglavlju o potresima jako dubokih hipocentara, smještenih nekoliko stotina kilometara duboko, autor kaže da su takvi potresi vrlo rijetki. Od 2379 potresa, zabilježenih u toku četiri godine (1930—1933), bilo je samo 2% potresa čije je ishodište bilo na dubini od 300 ili više kilometara. Najveća dubina na kojoj je potres nastao regi-

strirana je 8 V 1938 godine u moru oko Jave i iznosila je oko 700 km.

Autor se posebno zadržava na kamenoj Zemljinoj kori do dubine od 35—40 km. Na ovoj dubini nalazi se sekundarna ploha diskontinuiteta, koju je autor naveo prema našem seizmologu prof. Mohorovičiću iz Zagreba. Do dubine od 10 km od površine, brzina širenja longitudinalnih talasa je 5,5 km u sek. a transverzalnih 3,25 km/sek. Na dubini od 15 do 35 km, brzina se povećava na 6,25 km/sek. za transverzalne talase. Ovo povećanje posljedica je geološkog sastava ovog dijela litosfere, sastavljene najviše od bazaltnih stijena.

Dalje su izloženi opći pogledi G. Perriera, Helmerta, Bougueur-a i dr. o Zemljinoj teži i gravitaciji Zemljinih površinskih i dubinskih masa i o izostaziji. Govori o geodetskim (geometrijskim) i fizičkim metodama određivanja oblika Zemlje. Pri izračunavanjima anomalija Zemljine teže, mora se voditi računa o korekcijama. Anomalije teže su uvjetovane nehomogenošću Zemlje i prisustvom lokalnih masa iznad Zemljine površine. Varijacije teže najbolje se utvrđuju gravimetrijskom metodom, a daju se u miligalima. Izvršena mjerenja pokazuju na kontinentima negativne anomalije. Na obalama i na velikim otocima anomalije su češće pozitivne. Na osamljenim pučinskim otocima su veoma jake pozitivne anomalije, kao i na pojedinim dijelovima dubokih bazena. Na površini kontinenta teža je općenito slaba; naprotiv, ona je vrlo jaka nad oceanima.

U odjeljku o izostaziji iznosi autor Airy-ovu i Pratt-ovu teoriju. Prema Airy-ju svi kontinenti su jednake gustoće. Ali je njihova gustoća manja od gustoće ekstremno viskoznih masa ispod njih. Zato oni plivaju u toj masi, ali tako da je 9,6 puta veći dio kontinentalne mase uronjen. Prema Pratt-u, kontinenti su različite gustoće, ali se njihov pritisci u nekoj određenoj dubini kompenziraju i izjednačavaju. Date su i teorije Hayforda i Heiskanena.

Pri razmatranjima termičkih osobina Zemljine unutrašnjosti, autor iznosi podatke o oslobođenoj toplotnoj energiji, koja se oslobađa kao posljedica raspadanja radioaktivnih elemenata u dubokim dijelovima Zemlje. Raspadaњem radioaktivnog elementa radiuma oslobađa se u toku jednog sata oko 139 Cal, a torijumovo raspadaње oslobađa $2,24 \times 10^{-5}$ Cal.

U daljem poglavlju o općim karakteristikama Zemljinog reljefa, autor govori

o geoantiklinalama i geosinklinalama i velikim tektonskim pokrovima (Nappe de charriage) i mehanizmu njihovog nastajanja.

Među teorijama o nastanku orogenetskih pokreta autor objašnjava: klasične teorije (kontrakcije, izostazije i teoriju klizanja i nabiranja površinskih dijelova Zemljine kore, preko jedne plastične podloge), Wegener-ovu teoriju, Griggs-ovu teoriju i Perrin-ovu teoriju.

Autor se naročito zadržava na Wegener-ovoj teoriji »plivanja« kontinentata i daje interesantan biološko-paleontološki, klimatski i geofizički aspekt toj teoriji.

Slikovno i tekstualno su dati neki laboratorijski eksperimenti za pojedine teorije, zasnovani na upotrebi glicerina, ulja i rotirajućih valjaka unutar glicerina.

Knjiga M. Roubaulta predstavlja, prema tome, dobar priručnik za objašnjenje starijih i novijih orogenetskih teorija. U prvom uvodnom dijelu ima vrijednih podataka iz geofizike (seizmologije, mjerenja i anomalija Zemljine teže i termičkih svojstava naše Planete). Mnogim ilustracijama na pristupačan način potkrijepljena su tumačenja nekih orogenetskih teorija. Zato je ova knjiga naročito pogodan priručnik za nastavu geomorfologije i geofizike.

R. Gašparović

TROLL C. *Der jahreszeitliche Ablauf des Naturgeschehens in den verschiedenen Klimagürteln der Erde* (Studium Generale, 1955, c. 713-733).

У уводу аутор истиче да се физичко-географски процеси у појединим климатским појасима обављају током године под утицајима температурних стања и падавина.

Тако су у поларним ширинама знатне температурне разлике између поларне ноћи и поларног дана и јачи живот развија се у летње доба. У хладним умереним ширинама за годишња времена такође су од значаја температурна стања. У тим се ширинама, и то у Старом Свету, издвајају крајеви на западу, који су под океанским утицајима, и крајеви у унутрашњости и на истоку. У истом правцу зимске температуре постају све ниже, вегетативна периода све краћа и биљни свет, најпре делимично зимзелен, постаје листопадан а даље четинарски. У унутрашњим деловима северних континентата зиме су хладне, а лета топла и сушна; услед смањених количина падавина распростраје су степе и пустиње и живот се развија у про-

леће и рано лето. На јужној хемисфери, међутим, предели хладно-умереног појаса имају океанске карактере. У топло-умереним ширинама издвајају се области са сушним и областима са влажни млетима. Прве области су суптропске («медитеранске») и ограничене на западне стране, а друге су карактеристичне за источне стране континента.

У тропским пределима температурне разлике током године су незнатне и карактер годишњим временима одређују падавине. Између стално-влажних области у нижим ширинама и стално-сушних у вишим, леже појаси периодски влажни: идући из нижих ширина према вишим, у тим појасима број сушних месеци бива све већи.

Б. Ж. Милојевић

ANTROPOGEOGRAFIJA I EKONOMSKA GEOGRAFIJA

DIKEN S. N. *Economic Geography*. Boston 1955. Str. 569.

Године 1949 је изашла у S.A.D. knjiga istog pisca pod naslovom: *Regional Economic Geography*. Синтезу економско-географске проблематике, неке врсти опћу економску географију, дао је писац у овој knjizi, коју је подијелио у 42 поглавља и опремио бројним картама, skicama, dijagramima i fotografijama. У средишту је njegove pažnje економска структура важнијих економских добара S.A.D., а онда осталих земаља свијета. Приказује комбиновано, сад економска добра, сад регије свијета са економским добрима и то у продукцији, индустрији, превозу и трговини. Problematiku не захваћа у приказима без еколошког проматрања; него је обрађује регионално и еколошки мање статички, а више повезано са опћом географском проблематиком (са становништвом, standardom живота и цивилизације, са динамиком цијелог свијета). Он је комплексан, не једноставан, али у тој комплексности потенцира економику. Наравски, да не може захватити на овај начин сва економска добра свијета. То би га одвело у велику ширину. Он то чини само за нека економска добра, као жито, морске, шумске, медитеранске, полупустинске производе, памук, руде, нафту, индустрију, затим за свјетску трговину и главне трговачке путеве. За нас су важна поглавља, која обрађују Медитеран, јер тиме тачно и наше приморске крајеве.

Обилна литература показује да је писац своја излагања оснивао на модерним изворима.

I. Rubić

NICE B.: *Geografia e pianificazione territoriale*. Memorie di geografia economica. vol IX. Napoli 1953. Str. 147.

У задњим се годинима много говори и пише о територијалном планирању, али мало има расправа, које изnose односе

између територијалног планирања и географије. Писац ове knjige је подuzeo научно putovanje по земаљама, gdje се расpravlja и интензивније ради на овој проблематици, и то по Шvicарској, Западној Нjемачкој, затим по Француској, Великој Британији, затим је проучио досадашње радове који се односе на ово планирање у Италији. Ова је knjiga синтеза тог studija. У првом поглављу писац проматра проблеме простора (географија као наука о простору; елементи и функције простора; регионална диференција простора; историјски принцип у простору). У другом поглављу разлаже о територијалном планирању и рационалној организацији простора (историјски прецеденци; принцип модерног планирања: фазе и типови територијалног планирања; планирање у оквиру геонимије). У трећем поглављу говори о територијалном планирању у пракси (јуридично-административне меде; европске иницијативе; реализација планирања у ваневропским земаљама; реализирање планирања у Италији). У четвртном поглављу расpravlja о односу између географије и територијалног планирања (recipročni односи између географије и територијалног планирања; прinosи географа у територијалном планирању; специјална картографија; улога географије у стручној спреми планификатора).

Писац логично и темељито износи поједине компоненте проблема тако да она продубљује нашу географску проблематику и показује значење географије за практични живот.

I. Rubić

FELIX MONHEIM: *Die drei höchsten Dauersiedlungen der Alpen — St. Veran, Juf und Trepalle*. Die Erde, Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, Heft 1, 1954, str. 39-60.

О насељима на Алпима писано је и писаче се несумњиво још много. Али

је по овом питању ретко уживање прочитати горњи рад Феликса Монхајма. Писац у лако и јасном излагању приказује одлике три највиша стална алпска насеља. То су француско насеље Св. Веран и швајцарска насеља Јуф и Трепале.

Св. Веран лежи у јужном делу француских Алпа. То је долинско насеље издужено око 1 км. Најниже сеоске куће леже на висини од 1980 м, а највише на висини од 2050 м. Средња висина Св. Верана износи 2040 м. Главно занимање становника је сточарство. Обрађена земља под ливадама и њивама са планинским културама допире до висине од 2200 м. У овом селу број становника 1332 г. износио је 405, затим се тај број постепено пео до 1817 г. када је насеље имало 684 душа. Иза тога, због иселјавања, настало је опадање броја становника: 1946 г. само 379.

Јуф лежи у средишњем делу Алпа више на њиховој јужној страни. Налази се на висини од 2133 м и претставља најмање алпско село. У њему живи становништво немачког језика опкољено у нижим насељима Ретороманима. Број становника у селу стално опада од 17 века: 1655 г. — 498; 1870 г. — 283 и 1950 г. — 169 становника. Становници из тог села радо се селе у друга нижа алпска насеља.

Трепале је на апсолутној висини од 2170 м и има сличан положај као Јуф. Његово италијанско становништво за последњих 100 година знатно је порасло: 1820 г. — 110, 1910 г. — 250, 1951 г. 443 становника. То је највише и највеће високо алпско село. Главно занимање је сточарство, али преко године његови становници по 4 до 5 меесци раде и као сезонски радници у Швајцарској.

Овај интересантан географски рад у целини јасно показује: да становници на Алпима, као и у другим областима на свету, не подижу своје куће и насеља насумице и без икаквих обзира на природне утицаје средине. Напротив, код сваког насеља може се утврдити да је одабирање његова места и врсте занимања налагала неопходност прилагођавања разним географским чиниоцима.

Ј. Ф. Трифуноски

JAROMIR KORČAK: *Deset let československe hospodarske geografie. Sborník Československé společnosti zeměpisné, sv. LX, 3, Praha 1955, str. 180—186.*

Ј. Корчак објавио је чланак о послератном развоју привредне географије у Чехословачкој. Писац је најприје ука-

зао на предатно стање поменутих науке. Тада је у привредној географији обрађиван мали број проблема, прегледно проблемни у вези са привредом сеоског становништва. Важни проблеми индустрије и привредне одлике градова, како наводи писац, били су заостављени.

Од већег интереса су они делови чланка у којима се говори о развоју привредне географије у Чехословачкој после Другог светског рата. Писац истиче да су се, са стварањем народно-демократског уређења, створили повољни материјални услови за разитак привредне географије. У поређењу са предатним стањем повећан је број научних радника и виших научних установа за неколико пута. Од 1945 до 1954 објављен је и велики број радова у којима се расправља о привредним проблемима насеља, саобраћаја и другог.

Посебна етапа у развоју привредне географије у Чехословачкој настала је од момента када су после рата основана два кабинета економске географије при академијама наука у Прагу и Братислави. Сарадници кабинета израђују економско-географске монографије појединих реона и специјалне монографије, које се односе на производњу целе чехословачке привреде.

Завршавајући овај приказ не могу а да не пожелим да се и код нас појаве радови који би приказали послератни напредак југословенске географије. И наш напредак на том пољу је несумњиво врло знатан.

Ј. Ф. Трифуноски

ORTOLANI MARIO: *La Pianura Ferrarese. Memorie di geographia economica, Vol XV. Napoli 1956. Str. 197.*

Centar za studij ekonomske geografije Italije, koji se nalazi u Napulju, do sada je izdao 15 studija. Među raznim problemima, koje obrađuju ove studije nalazi se nekoliko njih agrarno-geografskog karaktera. Jedna od dobrih agrarno-geografskih u toj kolekciji je ova M. Ortolania. Knjiga je podijeljena u pet poglavlja. Prvo pokazuje karakteristiku Padske nizine. Drugo poglavlje obrađuje »prirodni ambijent« i to morfologiju obale i kopnenog dijela; hidnografiju (fluvijalnu); klimu i vegetaciju. U trećem poglavlju govori o »humanom ambijentu« (historički razvoj naselja, porast stanovništva za vladavine pontifikata, demografsko jačanje nakon bonifikacije zemljišta; gustoća stanovništva; ruralna naselja; kuće i gospodarske zgrade; naselja — središta;

grad Ferrara). Četvrto poglavlje je centralno i najduže poglavlje u knjizi a nosi naslov: »Geografski aspekt ruralne ekonomije«. (Opći pogled na ekonomiju regije Ferrare, ruralna ekonomija; posjedi, aziende i komdukcije, historijski razvoj poljoprivrede regije Ferrare; tri osnovna poljoprivredna proizvoda (kukuruz, šećerna repa i koprplja), problem stočarske krme, voćarstvo, melioracije; prenapučenost i kolonizacija; poljoprivredne mikroregije i agrarna karta). Peto poglavlje raspravlja o: »komplementarnoj ekonomskoj aktivnosti« (analiza i lokacija industrije; industrijska zona Ferrare. Ekstraktivne industrije: metan, sol. Uvala Komakija, pomorsko ribarstvo, promet, unučrasnja povijest).

Čitajući ovu raspravu čini nam se da se ona malo razlikuje od obične regionalne geografske studije. Ali u biti nije tako. Ona sadrži sve elemente regionalno geografske, ali kako je agrarno-geografska komponenta ekonomike ovog kraja dominantna, to je u centralno mjesto cijele studije postavljeno promatranje agrarne problematike, a ostali dijelovi studije su sporedni. To se vidi i po broju stranica, gdje je dominantna ove studije. Dok cijela studija ima 197 stranica, od ovih je agrarno-geografski dio obrađen na 63 strane (dakle 32%, skoro jedna trećina). U agrarno-geografski prikaz regije ulazi pisac sa najmodernijim metodama i na osnovu brojne literature. Za nas geografe je važno više čitati ovu knjigu radi methodske — nego radi njezine materijalne sadržine. Ona će nam poslužiti kao primjer, kako se obrađuju agrarno-geografske studije.

I. Rubić

Geografija svijeta, I-IV, izdanje Sloge, Zagreb 1955—1956.

Nagli razvitak pojedinih zemalja, političke i ekonomske promjene, borba za oslobodenje kako od političke tako i od ekonomske zavisnosti vrlo brzo mijenjaju lik pojedinih država i oblasti. Zbog toga je geografija savremen predmet kod koga razni podaci vrlo brzo zastarjevaju i mijenjaju se. Ako čovjek želi sve to da pronade i prati, da do svih podataka dođe, posebno do onih iz regionalne geografije, mora da poznaje strane jezike, da mu je literatura dostupna i da je prati, a da ima i dovoljno vremena za taj rad. Obzirom na sve ovo pojava *Geografije svijeta*, u četiri sveske, u redakciji Petrović-Rubić, popunjava veliku prazninu u nastavi geografije, posebno šestih i sed-

mih razreda, za koju nemamo dobrih udžbenika. Geografija svijeta n. je udžbenik niti je tako treba shvatiti. To je vrlo dobar priručnik nastavniku iz koga može da crpi ogroman dio gradiva sa najsavremenijim podacima koji su za geografiju od posebnog značaja.

Naročitu pažnju i priznanje zaslužuje oprema knjige. Ona je na takvoj visini da potpuno zadovoljava ukus i potrebu onih kojima je namijenjena. Vrlo dobra hartija, uspjele, dobro odabrane i seljefne fotografije, vrlo dobri crteži i skice koji mnogo govore, podtekstovi interesantno pisani, sretno dopunjuju izloženu materiju. Sve to služi nastavniku da pored korištenja materije uspješno ilustruje predavanje, sve to itekako osvježava čas geografije. U tim knjigama nalazimo toliko materijala i podataka dosad nepoznatih kakvih po udžbenicima uopšte nema a nastavniku geografije su neophodni. Iz obilja materijala i podataka treba odabrati ono što odgovara razredu i uzrastu učenika, ne pretjerivati u davanju sadržine pri korištenju ovih knjiga i ukoliko nastavnik nađe pravu mjeru u svemu ovome utoliko je i vrijednost ovih priručnika za nastavu veća. Za nas nastavnike geografije pojava *Geografije svijeta* veliko je olakšanje. Časovi su postali interesantniji i sadržajni, otpala je potreba za pabirčenjem po raznim izvorima u onoj mjeri kako je to do sada bilo.

Teško je reći koja je knjiga korisnija, koja interesantnija. Pisane od raznih pisaca one se nešto malo razlikuju, kako stilom tako i odmjeravanjem materije i načinom izlaganja. Ali sve ih skupa karakteriše obilje i savremenost podataka, dobra povezanost prirodnih i društvenih faktora, istoriciranje sa mjerom i aktuelno tretiranje problema. Potrebno je izdvojiti samo jednu zemlju, na pr. Japan, i pogledati sa kolikom je razlikom obrađena ta država u poređenju sa njezinom obradom po raznim udžbenicima. Sve je dato interesantno, bez šablona, svježe i sa toliko detalja, savremeno i dobro ilustrirano da nam poslije čitanja navedene materije ta zemlja sa svim svojim problemima postaje mnogo jašnija i određenija.

Ovako vrijednim knjigama nedostaje možda po koja fotografija u boji i još po koja geografska karta. To bi geografiju svijeta učinilo još interesantnijom, još preglednijom. Nastavnici geografije pozdravljaju pojavu ovih zaista korisnih knjiga koje za nas mnogo znače. Vjerujemo da će one doživjeti više izdanja i da će ih pisci dopunjavati

i da neće dozvoliti da podaci u njima zastare. Smatram da nijedan geograf ne može biti bez ovih knjiga a naročito da ne može uspješno predavati

geografiju u višim razredima, a da se njima obilato ne služi.

O. Hajrić

REGIONALNA GEOGRAFIJA

CZAJKA W: *Die geographische Zonenlehre* (Geographisches Taschenbuch, 1956/57, с. 410-429).

Поводом педесетогодишњице од познате Хербертсонове студије о главним пределима, аутор објављује овај рад и у њему истиче да се Земљина површина може делити на два начина: телурски, према континентима и океанима, и планетарно, према климатским зонама. Јлиније које деле зоне су метеоролошко-климатске, али под утицајем рељефа у зонама постоје мање целине. Иако је учење о зонама математичког порекла, ипак се оно развијало емпијски, нарочито радом на спајању климатских бројних вредности и вегетационих зона. У том се правцу учење о зонама даље развија, али се обраћа пажња и трећој димензији и у планетарно зонирање уводе се измене условљене орографски и едафски.

Б. Ж. Милојевић

MAULL O.: *Zonenbegriffe im länderkundlichen Sprachgebrauch* (Geographisches Taschenbuch, 1954/55, с. 404-413).

Аутор истиче да постоје »многбројне врсте зона«, а као најважније сматра: тектонско-морфолошке и климатске и, даље, зоне које обухватају појаве условљене климатски.

Као тектонско-морфолошке зоне аутор издваја зоне младих набраних планина, зоне старијих планина, вулканске и трусне зоне и грабенске зоне. Климатске зоне, које се углавном пружају упореднички, аутор дели у седам група, и то према соларној клими, ваздушном притиску, ветровима, температури, трајању годишњих доба, падавинама, општим климатским особинама и, најзад, према односу који постоји између падавина с једне и испаравања односно топлена с друге стране. Као зоне које обухватају појаве условљене климатски, аутор набраја: климатско-морфолошке, вегетационе, пољопривредне и предеоне зоне и, најзад, »зоне земаља« (истоветне не само по климатским и биогеографским особинама, већ и по привреди, насељима и саобраћају).

Неке од поменутих зона аутор наводи према другим ауторима (као тектонско-морфолошке према Супану, температурне и опште климатске према Кепену, пољопривредне према Енгелбрехту, предеоне према Пасаргеу итд.). Пада у очи да су у овој класификацији неке зоне по својим основним особинама скоро истоветне (као зоне соларне климе и температуре), док се с друге стране у пољопривредне зоне не могу уврстити рударске и индустриске.

Б. Ж. Милојевић

JULIAN H. STEWARD: »Region« — *an heuristic concept*. Rural Sociology, Vol. 20 (1955), 297-298.

Ц. Стјуард, професор Универзитета Државе Илинојс (Урбана, Ил., САД) један од најистакнутијих америчких етнолога, написао је веома сажету белешку, али од особитог значаја. Пошто је изнео како се појам регије различито узима у физичким, биолошким и друштвеним наукама, истиче како није никада јасно дефинисана разлика између »area« и »region« (ни код нас још не владају одређена и уједначена схватања о томе шта је »област« а шта »регија«). Изгледа му да се у студијама о културним појавама само величина узима као основа за разликовање »области« и »регије«. Налази да су најмање три главна узрока или објашњења регионалним разликама:

1) културно-историско објашњење које начине живота приписује историји или културној традицији, али не објашњава порекло разних традиција,

2) прилагођавање природној околини коју човек искористићава за своје живљење помоћу производне технологије одређене културом, и

3) утицаји општих националних установа, који чине да је једна нација нешто много више него збир њених супкултура (делова заснованих на регионалним, етничким и др. разликама). Писац лично схвата *регију* као локално различит начин живота или супкултуру која своје карактеристике стиче не само од културно-историске традиције и од нарочитог прилагођа-

вања локалној средини, него и од свог односа према широј заједници или социо-културном систему. Предлаже такво схватање регије као хеуристички појам, како за дескриптивну анализу, тако и за научно објашњавање локализованих супкултура, јер да ће такво схватање регије, уз компаративни метод, омогућити да се типови супкултура доведу у везу с узрочним чиниоцима у разним деловима света и да се створи основа за предвиђање какве ће промене наступити у култури под одређеним условима.

Тако схваћен појам регије несумњиво да ће бити користан у антропогеографским и етнолошким проучавањима, пошто узима у обзир и физичке и друштвене чињенице. Ипак, тиме није још дана сасвим задовољавајућа дефиниција регије, нити се регија, као претежно просторни појам, може сасвим идентификовати са супкултуром, као појмом претежно културним, пошто је веома честа појава да и у сразмерно малој регији постоје једни поред других разни начини живота, као напр., код нас на Косову и у Метохији, или у Македонији, или у Војводини, који се онда могу сматрати супкултурама а не и посебним регијама.

Мил. С. Филиповић

PASSARGE S.: *Betrachtungen über das geschichtsgeographische Wesen der Mittelmeerländer Europas* (Forschungen und Fortschritte, 1955, VII, s. 199-204).

Аутор истиче да је историки развој европских средоземних земаља умногом условљен њиховим положајем у суптропском појасу, њиховим односом према афричком и азиском континенту и према Западној и Средњој Европи, њиховом хоризонталном и вертикалном разуђеношћу и њиховим привредно-географским приликама. Као области различитих врста живота, аутор издваја земљорадничке пределе (нарочито на Мезети, у Ломбардији и у Тракији), сточарске крајеве (најразвијеније на Балканском и Пиринејском Полуострву) и пределе суптропских култура. Разматрајући градска насеља, аутор указује на то да су на Пиринејском и Балканском Полуострву постали већи градови у пространим копненим областима, док су у Грчкој и на обали Мале Азије градови »експоненти залеђа«. Занимљиво је ауторово мишљење да је потстицај за развој више културе у европским средоземним земљама дошао »можда« са запада, где су културу били развили претставници кро-

мањонске расе. Од значаја је ауторово запажање да је »развој политичке историје« у европским средоземним областима у основи био одређен супротношћу између земљорадничких и сточарских области на једној и области суптропских култура и градских насеља на другој страни.

На територији наше земље аутор углавном правилно издваја »динарски простор« и његову врсту »далматински«, средишњу удолину (моравско-вардарску), »трачки простор« (боље родопски) и карпатско-балкански лук. Извесно је тачно ауторово тврђење да је, због своје крашке природе, динарски планински појас сиромашан градовима, али је с тим у противречности навод (уосталом такође тачан) да постоје »градови у великим пољима«.

Б. Ж. Милојевић

Milovan GAVAZZI: *Die kulturgeographische Gliederung Südosteuropas (Ein Entwurf)*. Südost-Forschungen XV (München 1956) 5-21.

После краћег осврта на рад на одређивању културних области у другим деловима Европе и напомена о појму културних области (провинција, ареала) и њихових граница, проф. Гавази покушава да само на основи савремених етнолошких обележја — на основи типичних елемената из свих грана народне културе — читаво подручје Југоисточне Европе подели на мање културне области. Полазећи с тог гледишта, проф. Гавази разликује у том делу Европе једанаест културних области или типова, које готово све, ипак, назива по већ познатим географским називима, сматрајући те називе само привременим. Те су области: *Источнодунавска* дуж доњег тока Дунава; *тракиска* или *тракиско-румелиска*; *родопска*; *македонска*; *моравска*; *шопска*; *динарска*; *панонска*; *алтиска*, коју не разматра детаљније, јер и не припада Југоисточној Европи; *јадранска*, која стварно чини целину са *медитеранским појасом* (Јужна Грчка и грчка острва), у којем се издвајају мањи делови (северни и средњи јадрански део, арбанашки приморски појас и јонско-јужногрчко и острвско подручје), за чију је коначну поделу потребно још ближе познавање народне културе у њима. Остаје у унутрашњости област коју аутор назива јужноарбанашко-епирско-пиндском, чија народна култура није још довољно позната те није сасвим јасно да ли се може сматрати као посебна област. Између тих области не

постоје, као што истиче аутор, никакве оштре границе него редовно шири или ужи гранични или прелазни појас.

Покушај проф. Гавација претставља заиста користан и значајан допринос проучавању европског југоистока, у који треба свакако укључити и Румунију и Панонски Басен. Иако још привремена, та подела европског југоистока на културно-географске (или регионално-етнолошке) области служиће као корисно оруђе у даљим научно-истраживачким радовима, а уједно и као основа за дискусију и постипај за даља проучавања. Узроци недостатака те поделе и разлог што она није потпуна и коначна су баш у недовољном познавању географског распрострањења појединих културних елемената и комплекса као и у недостатку и недовољности регионалних студија. Аутор стварно покреће читав низ проблема, међу којима су на првом месту баш питања критерија и броја елемената који ће се узимати за основу поделе, те сама подела.

Чини ми се да ће подела проф. Гавација претрпети знатне измене код неколиких његових области. Тако, на пример, природна косовско-метохијска област код њега је подељена између његове динарске и моравске области, а она, уколико је насељена Србима, не може се узети да иде са динарском него треба да иде са моравском области. Велико је, пак, питање докле се у северној Србији протеже моравска област према западу, јер неки критерији које је аутор узео за одређивање те области (моравска кућа, шубара, краљице) нису карактеристични за Шумадију, коју он укључује у ту област; опанци са шиљком су карактеристични за Шумадију, коју је — по мом мишљењу — оправданије прикључити динарској области. Као карактеристичан елемент за динарску област проф. Гаваци узима вештачко сродство, које је у њој омиљено; међутим, и облика вештачког сродства и са сложенијим функцијама има готово на читавој територији Југоисточне Европе. Биће, дакле, потребна још многа проучавања да се дође до утврђивања културно-географских области нижег реда у том делу Европе, који се сав може да сматра као једна област вишега реда.

Наши географи и етнологи треба да се добро упознају са приказаном студијом, која спада у најзначајније прилоге етнолошком проучавању наших земаља.

Мил. С. Филиповић

Peljar po Jadranu. I dio — Istočna obala. Hidrografski Institut Jugoslovenske ratne mornarice. Split 1952. Str. 556.

Ova je knjiga namijenjena pomorcima kao navigacijski priručnik za plovidbu po Jadranu, i to duž naše obale. Ona detaljno daje upute o pojedinim dijelovima naše obale u vezi sa pomorskim kartama; naročito se osvrće na batimetrijske, hidrografske, meteorološke i geografske podatke.

Izlaganje počinje od sjeverozapadnog dijela obale te ide prema jugoistočnom. Osnove ovoj knjizi treba tražiti u bivšem austrougarskom priručniku »Segelhandbuch der Adria« (1906); zatim italijanskom priručniku: »Portolano del Mediterraneo — Adriatico orientale«, Vol. V (1940); napokon u poznatom pomorskom priručniku: »Pilot«, a koja je revidirana i izdana iza Drugog svjetskog rata. Ali u njoj je utvrđeno iskustvo stotine pomoraca o našoj obali. Svaki geograf koji obrađuje našu obalu mora se poslužiti ovom knjigom.

I. Rubić

Granice morskih predjela uz Istočnu obalu Jadranskog Mora. Izdao: Hidrografski institut Jugoslovenske ratne mornarice. Split 1954. Str. 29, karata 4.

Radi boljeg poznavanja, radi jače ekonomske eksploatacije, radi vojnih razloga, pristupili su razni pomorski narodi svijeta tačnoj razdiobi mora. Međuнародni hidrografski biro u Monaku izdao je publikaciju (do sada izišla u tri izdanja) o tačnoj razdiobi mora. More uz našu obalu dijelili su i katkad nazivali kartografi raznoliko. Nastalo je pitanje: kako bi se tačno moglo podijeliti prostor našeg mora. Da bi se odgovorilo na ovo pitanje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu pozvala je Kartografski institut Jugoslovenske ratne mornarice u Splitu da sastave komisiju, koja će raspraviti ovu problematiku i donijeti potrebne zaključke. Ova je komisija dugo raspravljala o toj problematici i rezultati su sada publicirani. Tekst je kratak, a sadrži samo oznaku međa prostora mora. Uz tekst su date četiri karte koje prikazuju našu obalu. Na tim kartama su povučene međe kanala, zaliva, koje prije nismo poznavali. Karta nije rađena na osnovu poznavanja oceanografskih svojstava, bioloških elemenata i ekonomskih karakteristika poјединih dijelova prostora našeg mora, jer ta ispitivanja za pojedine dijelove našeg mora još ne postoje, već je izrađena na

osnovu međa, koje je narod dao promatrajući stoljećima svojstva jednog dijela mora.

Kad se izvrše temeljita istraživanja našeg mora, možda će doći do korektura ovih međa, ali do tada će dobro doći i ova razdioba. Ova je knjiga otvorila mogućnost temeljitijega proučavanja morskih mikrorregija i naše obale. S njom se bolje upoznaje naše more i naša obala.

I. Rubić

Razvedenost obale i otoka Jugoslavije. Izdanje: Hidrografski Institut Jugoslovenske ratne mornarice. Split 1955. Str. 66.

Mnogo se puta pišu brojevi o dužini naše obale, o broju naših otoka i njihovom opsegu. Međutim, točnih brojeva nije bilo. Navodi su sasvim različiti, osobito o broju naših otoka. Zato je već austrijska ratna mornarica bila dala zadatak kontraadmirlu A. Sobieczkom neka točno pobroji naše otoke, svakome označi ime i perimetar, zatim provede grupaciju tih otoka. On je na rješavanju tog zadatka radio više godina te je 1911 u Pulj izdao knjigu: »Die Küstenentwicklung der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie«. Ova je mala knjižica bila razgrabljena. Nikad, nakon toga, nije bilo ponovljeno novo izdanje. Kao osnov za slično djelo uzeto je bilo ovo A. Sobieczkoga. Trebalo je sve prerađiti: uzeti današnju teritorijalnu podjelu naše obale, zatim izmjeriti dio obale, broj otočića i otoka od ušća rijeke Zeljeznice (kod Bara) do ušća Bojane; trebalo je uvesti sve naše toponime, revidirati perimetrij u obala, stvoriti indeks inventura knjige. Na osnovu ovog preciznog rada došlo se do zaključka, da Jugoslavija ima kopnene obale 2099 km, obale otoka 4024 km, ukupno 6116 km. Grebena (na razini mora) ima 82 hridi (nad morem) 426, nenaseljenih otoka i otočića 659; naseljenih otoka i otočića 66 — ukupno jugoslavenski arhipelag ima 1223 dijela. Iza ovog skupnog pregleda naveden je popis svih tih dijelova arhipelaga na 47 stranica. Po prvi put je donesen popis svih tih dijelova u našem jeziku. Toponamastika je ovim radom mnogo dobila. Za praksu i nauku ova je knjižica važan i koristan prilog.

I. Rubić

PAVLE FUKAREK i VIKTOR RZEHAK:
Neka razmatranja o zaštiti prirode i prirodnih rijetkosti u Bosni i Hercego-

vini. Naše starine III (Sarajevo 1956), 275—287.

U ovom članku iznose se podaci o najvažnijim prirodnim rijetkostima u Bosni i Hercegovini i daju predložci za njihovu zaštitu. Među najznačajnije prirodne ljepote koje bi trebalo staviti pod zaštitu spadaju glacijalna jezera na planini Zelengori, Leliji, Treskavici, neka jezera na Bjelašnici, Prokoško Jezero na Vranici, zatim jezero Plive i njen vodopad, vodopad Kravica na Trebižatu, slapovi na Uni, neka kraška vrela kao: Vrelo Bosne, Laora (kod Sanskog Mosta), Perutac kod Jablanice, vrelo Lištice, Janja i vrelo Paljanske Miljacke. Također bi trebalo nastojati da se što više sačuvaju neke klisure. Posebnu pažnju treba pokloniti pećinama, na prvom mjestu Hrustovači (kod Sanskog Mosta), Vilinskoj pećini u Sebešiću kod Travnika, Bijanbarskoj pećini kod Srednjeg, Kuviji kod Bradine, a naročito pećini Vjetrenici. U najznačajnije prirodne rijetkosti svakako idu preostale manje površine prašumskih sastojina od kojih bi trebalo izuzeti iz redovnog gospodarenja i staviti pod zaštitu prašumsko područje Lom (278 ha) na Klekovači, područje Janja kod Donjeg Vakufa (195 ha), bukove prašume na Bitovnji i Pogorelici, dok je poznata prašuma Perućica ispod Maglića već zaštićena. Postoji potreba da se izvjesna područja naročitih prirodnih ljepota kao nacionalni parkovi stave pod zaštitu. Među ove bi došli: kanjon Neretve između Jablaničke zavale i Bijelog Polja zajedno sa padinama Prenja, Čvrsnice i Čabulje, područje Orjena na tromeđi Hercegovine, Crne Gore i Dalmacije, malo područje oko Prokoškog Jezera na Vranici, manje područje na Šator-planini, predio oko jezera na Treskavici, »Hutovo« Blato, padavine Hranisave na Bjelašnici.

S. Bakaršić

PAVLE FUKAREK: *Zaštita endemne Pančičeve omorike u NR BiH.* Naše starine III (Sarajevo 1956), 289—297.

Tercijarni relik Pančičeva omorika, endemna vrsta Balkana, predstavlja jedinstvenu prirodnu rijetkost a njen areal ograničen je samo na nekoliko kvadratnih kilometara koji se nalazi oko srednjeg toka Drine na području Bosne i Srbije. S obzirom da su sjećom i požarima mnoga staništa Pančičeve omorike potpuno uništena, pisac predlaže da se odmah stave pod zaštitu preostale sastojine omorike: Gostuđe Brdo i Veliki Stolac u

višegradskom, Novo Brdo i Panjak u rogatičkom, Strugovi i Plišina u srebreničkom, Tisovljak u vlaseničkom, Vlogor u goraždanskom i Sokolina u fočansku srezu. Osim ovoga potrebno je zaštititi manje grupe i pojedinačna stabla ove omorike u blizini navedenih područja.

S. Bakaršić

Б. ПЕЈАНОВИЋ: *Становништво Босне и Херцеговине*. Београд 1955. Страна 120. Прилог: 17 табела и 5 карата.

У издању Српске Академије Наука изишла је књига под горњим насловом, која има историјско-демографски карактер. У њој су пажљиво скупљени бројни подаци о развитку становништва Босне и Херцеговине почев тамо од доба краља Твртка, па све до пописа становништва 1948 године.

Начин приказивања је историјски, а референту се чини да је процијењени број становништва од 1,5 милиона за доба Тврткова краљевства у Босни и Херцеговини превисок, јер тај број становника Босна и Херцеговина је достигла тек 1895. Сви подаци до аустријског периода су несигурни, нису били службени, нити потпуни. Зато се тек од 1879 године може са сигурношћу говорити о развитку становништва Босне и Херцеговине. Аутор је дао бројне прорачуне, већим дијелом страних аутора, о становништву Босне и Херцеговине у доба турске владавине, нарочито у XIX стољећу, кад је порастао интерес европских држава за Босну и Херцеговину у вези са пропадањем турског царства. Ови подаци имају знатну вриједност за свакога ко се бави изучавањем сличних проблема.

У Босни и Херцеговини живе два народа са три вјере. На бази вјероисповијести вршени су сви аустријски пописи, као и они у старој Југославији. У новој Југославији основа пописа становништва јесте националност. Референту се чини да се аутор требао служити тим термином а не упоређивати становништво по вјероисповијестима. Иако и то има свог оправдања, јер се дио муслиманског становништва изјашњава као Срби (71.125) или као Хрвати (24.914) према попису од 1948.

Нема битних измјена у просторном распореду становништва и народа Босне и Херцеговине у времену од доласке Аустро-Угарске па до данас. Значјније су измјене у пропорционалним односима појединих народних група. Муслиманско становништво је у опадању, хрватско становништво је у

знатном порасту, док српско становништво задржава свој ранији положај.

Чини нам се да се аутор, огријешито на неколико мјеста о историјска факта, као напр.: »Овакво стање је остало све до 1939 г. Те године формирала се нова Савска бановина« (страна 55). Такве бановине није било, већ је те године створена Бановина Хрватска. Ту барем не би требало гријешити, јер је то било у недавној прошлости.

Нама се чини да би књига имала много већу вриједност да је више усмјерена на садашњост, а још више на будућност, на перспективе становништва Босне и Херцеговине, на његову велику биолошку снагу, која се види у великом природном порасту.

Податке за 1948 аутор узима из »Информативног приручника«, а неке друге податке узима из календара који нису сасвим сигурни у погледу вјеродостојности података.

Књига има богат прилог од 17 табела, 5 карата, као и регистар имена, а то олакшава праћење материје.

Књига може послужити као добра основа за даље студије о становништву Босне и Херцеговине.

М. Бјеловитић

KAPOR AMBROZ: *Proizvodnja duvana u Bosni i Hercegovini*. Mostar, 1953. Str. 73.

Poznati stručnjak duvanske struke piše u ovoj knjizi o tipu hercegovačkog duvana, o razvoju proizvodnje duvana od početka gajenja pa do 1943, kao i o uvjetima proizvodnje duvana u Bosni i Hercegovini.

Autor ističe da je tip duvana »hercegovac« vjerovatno nastao prilagodavanjem vrste Maryland u uslovima razvitka u Hercegovini. Hercegovac pripada grupi orijentalnih cigaretnih duvana, ali se od tipičnih orijentalnih duvana razlikuje po svojoj aromi i krupnom listu, dok su orijentalni duvani sitnolisni. Areal gajenja ove vrste duvana ograničen je na prostor Hercegovine, Dalmacije i Crne Gore. Pisac je mišljenja da je »hercegovac« došao iz zapadnih zemalja u 17 v. Interesantni su podaci o uvadanju monopola duvana u Dubrovačkoj Republici već 1663, svega tri godine iza uvadanja monopola na teritoriji Republike Venecije. Dok su podaci o proizvodnji duvana u Hercegovini za 17 stoljeće oskudni, to u knjigama Dubrovačkog arhiva za 18 i 19 stoljeće postoje veoma bogati podaci, iz kojih se može vidjeti i što su donosili putnici u Dubrovnik, pa se može steći

slika i o znatnom izvozu duvana iz Hercegovine u Dubrovnik.

Proizvodnja duvana brzo se razvijala, ali za praćenje njezinog razvitka nedostaju sigurni podaci. 1870 proizvodnja duvana u Hercegovini iznosila je preko 500.000 kg. Istovremeno proizvodnja u Bosni iznosila je do 150.000 kg. Austro-Ugarska odmah po okupaciji Bosne i Hercegovine, već 1880, uvodi svoj bosansko-hercegovački monopol duvana. D.jk je za vrijeme turske vladavine proizvodnja imala feudalni karakter, dolaskom Austro-Ugarske počinje kapitalistički razvitak proizvodnje duvana u Bosni i Hercegovini. Već 1880 Austro-Ugarska osniva otkupne duvanske stanice u Sarajevu i Mostaru. 1881 takve se stanice otvaraju u Ljubuškom i Trebinju, u Stocu 1885, u Srebrenici i Orašju 1887, u Čaplini 1891, u Ljubinju i Foči 1892, te u Lišici i Bratuncu 1912. Proizvodnja duvana naglo se razvijala u doba Austro-Ugarske, dok je za vrijeme stare Jugoslavije doživljavala krizu sve do pred II svjetski rat, kad se proizvodnja povećala od svog maksimuma.

Knjiga obiluje statističkim podacima iz kojih se može vidjeti da je broj gojitelja u Bosni i Hercegovini od 1880—1889 iznosio u prosjeku 14.000, od čega je na Hercegovinu otpadalo 10.500 gojitelja duvana.

U periodu od 1890—1913 prosječni broj gojitelja bio je 20.537, a od toga u Hercegovini ih je bilo 15.511. Od 1936—1940 bilo je u prosjeku 22.473 gojitelja, od toga u Hercegovini 20.237. Prosjek gojitelja duvana od 1880—1943 u Bosni i Hercegovini iznosi 20.365, od čega na Hercegovinu otpada prosječno 15.919 gojitelja duvana. To znači da je udio gojitelja duvana iz Bosne iznosio u prosjeku samo 21,7% od ukupnog broja gojitelja.

Interesantni su podaci o površinama koje su zasade duvanom. 1888 bilo je u Hercegovini 2.087 ha zasade duvanom, a 1940 bilo je već 6.811 ha što je najveća količina koja je ikada zabilježena u Hercegovini. U istom periodu proizvodnja u Bosni nije se povećala, a kretala se od 300—400 ha.

Što se tiče proizvodnje duvana u kilogramima, ona se isto tako naglo razvijala. 1880 proizvedeno je 877.417 kg u Hercegovini, a u Bosni 176.211 kg. Međutim, već 1913 proizvedeno je 5.961.059 kg u Hercegovini, a u Bosni 328.081 kg.

Iz gornjih podataka može se vidjeti kako se brzo razvijala proizvodnja duvana u Bosni i Hercegovini. Površine su se povećale za tri puta, a proizvodnja duvana povećala se za šest puta, što

znači da je proizvodnja postajala intenzivnija.

Dalje se u knjizi govori o prirodnim uvjetima proizvodnje. Kvalitet duvana zavisi prije svega od kvaliteta tla na kojem se gaji. Zato su čak usvojeni i narodni nazivi za takozvana duvanska tla. To su baštenska, brdska, ravnička i poljska. Najbolji duvan daju baštenska i brdska tla, dok poljska tla daju veće prinose, ali slabiji kvalitet.

Autor završava izlaganja iznoseći ekonomski efekat koji je imalo stanovništvo od gajenja duvana i smatra da on nije u razmjeru sa uloženim trudom.

Knjiga ima desetak fotografija i tri statistička priloga iz kojih se detaljno može pratiti razvitak proizvodnje duvana u Bosni i Hercegovini.

M. Bjelovitić

HAMDIIJA KAPIDŽIĆ: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine u XIX vijeku*. Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Grada, knjiga III, Sarajevo 1956. Str. 150.

Prilozi imaju dva dela, sasvim različita. Na prvom je mestu Izveštaj o prilikama u Bosni i Hercegovini (na nemačkom jeziku), što ga je 1846 napisao Rihard Erko i što ga je Kapidžić našao u Zadarskom arhivu. Erko, koji je bio sekretar i tumač turskog jezika u Pokrajinskom namesništvu u Zadru, bio je upućen u službenoj misiji u Travnik i Mostar. Kapidžić je opširno prikazao ličnost Riharda Erka i njegov izveštaj (str. 6—11), pa je izveštaj objavio u celini (str. 24—58), proprativši komentar pojedina mesta. Erkov izveštaj, ističem, nije značajan samo kao istoriski izvor: on je od interesa i za geografiju i etnologiju Bosne i Hercegovine. Naime, u tom izveštaju su opisani pravci i stanje puteva kojima je Erko išao kroz Zapadnu i Srednju Bosnu i Hercegovinu, iznose se dragoceni podaci o mnogim gradskim i seoskim naseljima kroz koja je prošao, opisuju se izgled kuća, dosta opširno se govori o prilikama u kojima žive hrišćani, o broju stanovnika (1846 bilo je pravoslavnih više nego muslimana i katolika zajedno, a početkom 19 veka treba da su sami muslimani bili u većini), o proizvodnji i trgovini, o porezima, o organizaciji uprave i vojske, o nekim običajima, pominju se razne starine itd. Erkovi su podaci vrlo pouzdani i objektivni, i objavljivanje tog izveštaja je dragocen doprinos poznavanju prilika u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini 19 veka.

U drugom delu Priloga je niz dokumenata, većinom telegrama, iz cetinjskog Državnog arhiva koji se tiču odnosa Crne Gore prema okupaciji Bosne i Hercegovine 1878 (str. 59—136). Ni ta građa nije bez interesa za geografa i etnologa: ima dosta sitnih podataka o krajevima i ljudima, osobito o Korjenjima. Dobar registar imena znatno olakšava korišćenje te građe.

Mil. S. Filipović

NEDIM FILIPOVIĆ: *Nekoliko dokumenata o trgovini za vrijeme turske vladavine u našim zemljama.* Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, II. 1951, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1952. Str. 57—81.

Autor s komentarom objavljuje sadržaj sedam dokumenata iz Zadarskog arhiva — šest iz 16 i jedan iz 17. v. — koji govore o trgovini balkanskih zemalja, posebno Bosne i Hercegovine, sa dalmatinskim i italijanskim gradovima. Iz najstarijeg dokumenta (decembar 1523) se vidi da je godišnji uvoz tkanina iz Dubrovnika u Tursku iznosio 5 miliona akči (oko 100.000 zlatnika). Dalje se vidi da je došlo do sukoba između Dubrovčana i domaćih trgovaca kojima je dubrovačko posredništvo postalo prepreka za razvitak njihovih poslova. Što su pak vlasti u Carigradu popuštale Dubrovčanima u ovim sukobima uzrok je što je Dubrovnik bio jedina slobodna luka za tursku trgovinu na jadranskoj obali koju je inače držala često puta neprijateljska Venecija. Ostali dokumenti govore o izvozu voska i »srebrene pjene« (olovni oksid) iz Bosne, o proizvodima turskih kožarskih esnafa koji su išli preko Dubrovnika u trgovačke centre Italije, a jedan (iz 1577) govori o soli u skladištima na dubrovačkim vratima i skelama Slanog i Neretve od koje ide jedna trećina odnosno jedna polovina Porti, iz čega se vidi koliko je značila trgovina solju u ovo doba. Dokument iz 1591 pokazuje da je bilo krupnijih trgovaca s velikim kapitalom.

Na kraju rada pisac ukazuje na vrijednost turskih dokumenata u Zadarskom arhivu u kojima se može naći obilje dragocjenih podataka o trgovini i putevima u našim zemljama.

S. Bakaršić

KREŠEVLJAKOVIĆ HAMDIA: *Kazandžijski obrt u Bosni i Hercegovini.* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija, sv. VI, 1951. Str. 191—240.

Poslije kraćeg opisa sarajevske čaršije i njenih poslovnih objekata, autor, jedan od najboljih poznavalaca prošlosti turskog Sarajeva i njegove čaršije, opisuje ulicu kazandžijskih radnji, Kazandžiluk, njihove dućane itd., te kazandžijske zanate u Foči i Mostaru, jedinim mjestima, uz Sarajevo, u Bosni i Hercegovini u kojima je cvjetao ovaj zanat. Značajno je da je Sarajevo kasnije ostalo jedino središte kazandžijskog zanata. Za razliku od ostalih čaršijskih dućana, kazandžijski su dućani imali dva dijela: dućan i iza njega posebnu prostoriju — radionicu. Osim ovih dućana postojale su izvan čaršije veće radionice — kalhane u kojima se topila bakarna ruda, uvožena najvjerovatnije iz Rumunije. S vremenom su pojedini kazandžije prerasli u trgovce bakrenom robom i kazandžijskim potrebštinama. Kazandžije su sačinjavali poseban esnaf. U daljem izlaganju pisac obrađuje sirovine koje su se upotrebljavale u ovom zanatu, a uvozile su se na strane (kalaj iz Engleske i Soluna, pamuk sa istoka: nišador iz Soluna). Detaljno je opisan alat, tehnika rada i proizvodi kazandžija. U zadnjem dijelu članka naglašeno je da je Sarajevo podmirivalo uglavnom cijelu Bosnu i Hercegovinu kazandžijskim proizvodima.

S. Bakaršić

DORĐE KRSTIĆ: *Problematika poljoprivrede Donje Hercegovine.* Sarajevo 1956. Str. 197. Cijena 200 dinara.

U knjizi, koja obiluje statističkim podacima, autor daje prije svega prvenstvo obnavljanju stočarstva, koje će, po njegovu mišljenju, moći da popravi stanje poljoprivrede u ovom dijelu Hercegovine. Kao što i sam autor naglašava u predgovoru, knjiga ima zadatak da dađe građu za upoznavanje stanja poljoprivrede Donje Hercegovine, kao i predloge kako bi se ona što bolje razvila. Pisac smatra da naročitu pažnju treba posvetiti razvitku krmnih kultura u vezi sa prelazom s ekstenzivnog na intenzivno stočarstvo. Zato je u knjizi ovom pitanju posvećena naročita pažnja. Pošto je Donja Hercegovina veoma raznočlani prostor po reljefu, klimi, tlu i vegetaciji, to su i mogućnosti razvitka poljoprivrede veoma raznovrsne.

Podaci o strukturi zemljišta nam govore da na poljoprivredne površine otpada 56,8% čitavog zemljišta, na šumu 37,2% i na ostalo zemljište 6%. Šuma ustvari pretstavlja kamenjar i šikaru, dok četiri petine poljoprivrednih po-

vršina otpada na pašnjake i to veoma slabe.

Autor veoma dobro poznaje prostor koji obrađuje, kao i temu kojom se bavi. Smatram, ipak, da je u tzv. Donjoj Hercegovini za život stanovništva ratarstvo sa nekim specifičnim kulturama, daleko značajnija grana poljoprivrede, nego stočarstvo i da je više pažnje trebalo posvetiti kulturama koje dominiraju u proizvodnji Donje Hercegovine, kao što su duvan, vinova loza, rano povrće i voće. Bilo bi bolje služiti se nazivom Nizinska ili Primorska (Mediteranska) Hercegovina nego Donja Hercegovina, nazivom koji se danas dosta upotrebljava, ali nije geografski dovoljno jasan.

Vrijednost knjige leži u brojnom činjeničnom materijalu, koji je u njoj sakupljen. Isto tako, knjiga ima znatnu vrijednost zbog niza konkretnih predloga, koje pisac daje za rješavanje poljoprivrednih problema. Važna je konstatacija da Donja Hercegovina nije ekonomski pasivan kraj, kao što se to obično mislilo, već da je to prostor čiji je nacionalni dohodak danas ravan nacionalnom dohotku žitorodnih krajeva naše zemlje. To je prostor gdje bi se intenzivnijom proizvodnjom mogli postići još bolji i veći rezultati.

Autor piše o teškim uslovima u kojima se razvija poljoprivreda kao što su: nedostatak tla, razbacane parcele zemljišta po vrtacama i uvalama, suša, zatim prostori koje vođa plavi u zimskoj polovini godine. Tokom posleratnih godina posvećuje se velika pažnja unapređenju poljoprivrede u ovom rastoru. Tako je meliorirano Imotsko Polje, Bekiško Polje, Mostarsko Blato, a sada su u toku pripremni radovi na isušivanju Svitavsko-Deranskog Blata. Isto tako izvršeni su veliki radovi na navodnjavanju zemljišta u blizini rijeka Radobolje, Jansenice i, najviše, na Trebižatu.

Treba naročito istaći cjelovitu obradu pojedinih mikroregija ovog dijela Hercegovine, kao što su, naprimjer, krška polja.

Geografima pomenuta knjiga može dobro poslužiti kao priručnik o jednom dijelu naše zemlje koji je neobično interesantan zbog svoje raznolikosti.

M. Bjelovitić

PAŠALIĆ ESAD: *O antičkom rudarstvu u Bosni i Hercegovini*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija, sv. IX (za arheologiju), 1954. Str. 47—75.

U početku autor podvlači važnost proučavanja antičkog rudarstva u našim

krajevima koje je u preistorisko i rimsko doba bilo dobro poznato.

Rudonosne oblasti u antičkoj Bosni autor je podijelio u tri područja: srednjobosansko, zapadnobosansko i istočnobosansko.

Srednjobosansko područje je najstarije (iz bronzanog doba — Mračaj, Maškara, Gradina kod Varvare), a zauzima prostor između gornjeg toka Vrbasa, Lašve, Bosne, Neretve i Rame gdje se vadilo zlato, željezo, srebro, bakar, olovo, živa. Najvažnije je bilo zlato i vijesti antičkih pisaca o dobijanju zlata odnose se na ovaj kraj. Osim zlata značajno je bilo iskorištavanje željeza.

I u zapadnobosanskom području rudarska djelatnost datira iz preistoriskog vremena, a nastavljena je u velikoj mjeri za Rimliana sa središtem u Sinjakovu i Majdanu, gdje se dobivalo željezo. Ovom području pripadaju rudnici željeza oko Sane i Jaore.

Istočnobosansko područje (Argentaria) je jedna od glavnih rudarskih oblasti u ovom dijelu rimskog carstva gdje se dobivalo srebro. Vjerovatno je bilo ovdje sjedište upravnika celokupnog rudarstva za rimske provincije Dalmaciju i Panoniju.

Nakon opisa rudarskih područja, slijede razmatranja o značaju antičkog rudarstva u kojima se iznose novi pogledi. Rudarstvo je bilo dobro razvijeno još u preistorisko doba. Rimljani su uveliko proširili rudarsku djelatnost osobito rudarstvo željeza, zlata i srebra. Uz rudišta su se razvila brojna naselja, ceste i intenzivniji privredni život.

S. Bakaršić

PAŠALIĆ ESAD: *Novi prilozi poznavanju rimskih cesta u Bosni i Hercegovini*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija, sv. VIII (arheologija), 1953. Str. 277—288.

U rimsko doba kroz Bosnu i Hercegovinu vodile su brojne komunikacije. Ostaci tragova planuma ceste i kolotečina, naselja, toponimija i prirodne odlike zemljišta upućuju na slijedeće pravce pojedinih rimskih cesta na potezu Ravanjsko Polje—Zenica:

1) Ravanjsko Polje—Klapavica—Rumboci — Jaklići — Draževo — Kobile — Podovi—Paloč—Gornji Vakuf;

2) Ravanjska Vrata—Vukovsko Polje—Mliništa — Pandurica — Prskala staje — Oglavak—Jagnjid—dolina Vrbasa (kod Gornjeg Vakufa);

3) Bistrica (kod Gornjeg Vakufa) — vrelo Bistrice — Raskršće — Dusina —

Zagrlje — Bistro — Duboko — Mačak planina — Gornja Večeriska — Vitez na Lašvi;

4) Vitez na Lašvi—Dubravica—Počulica—Čajdraš—Zenica;

U nastavku se iznosi nekoliko općenitih misli o ulozu rimskih cesta. One su primarno služile vojsci, održavanju vlasti i eksploataciji prirodnih dobara, a prolazile su kroz krajeve koji su imali najveći strateški i privredni značaj.

S. Bakaršić

PAŠALIĆ ESAD: *Rimski put od Mrkonjićgrada prema Banjoj Luci*. Naše starine III, Sarajevo 1956. Str. 75-78.

U ovom kraćem radu dati su rezultati o istraživanju jednog važnijeg rimskog vicinalnog puta, koji je od Mrkonjićgrada, kao nastavak još neispitane ceste što je dolazila iz Jezera (kod Jajca) i rudarskog područja Majdan—Sinjahovo, izlazio kod sela Kočića na magistralu Salona—Banja Luka—Sava. Na temelju ostataka kaldrme, starih bunareva i prirodnih uslova terena, pisac zaključuje da je ta cesta od Mrkonjićgrada vodila preko lokaliteta Grabeža, Trijebova, Šikmana, Vodičke Ravni, Zmijanjskog ponorca, Bataruše, Lokvara, Paiča, Stričića i kod Kočića izlazila na spomenutu magistralu.

S. Bakaršić

PAŠALIĆ ESAD: *Rimska cesta od Podrašničkog Polja do Banje Luke*. Naše starine III, Sarajevo 1956. Str. 239—243.

Opisana cesta je dio rimske magistrale koja vodi od Salone i preko Glamčkog Polja, Pecke, Podrašničkog Polja i Banje Luke izbija na Savu. U nedostatku sigurnih tragova ceste, a na osnovu toponimije, arheoloških ostataka i objekata (Rimski bunar, Grčka gradina kod Kočića), te prirodnih odlika terena, autor uzima kao vjerovatno da je ovaj dio magistrale išao pravcem Sitnica—Bunari — Kočići — Dobrinje — Šljivno—Plavšići i kod Gornjeg Šehera izbijao na Vrbas. Smatra da je smještaj postaja i naselja uz ovaj dio rimske ceste drukčiji no što se to dosad držalo.

S. Bakaršić

HAMDIIJA KREŠEVLJAKOVIĆ: *Stari bosanski gradovi*. Naše starine I, Sarajevo 1953. Str. 7—44.

Posljednjih vijekova u Bosni i Hercegovini bilo je pet vrsta utvrda: gradovi, palanke, kule, čardaci i šarampovi.

Grad je utvrda zidana od kamena s kulama ili bastionima. Gradovi s kulama su stariji, a najstariji potiču iz XIII vijeka. Utvrđeni dvorovi feudalaca zvali su se takođe gradovi. Palanka je utvrda sagrađena uglavnom od drvenog materijala. Stoga od njih ima samo traga u toponomastici. Kule su građene od kamena na više katova u kojima se i stanovalo. Čardaci su manje zgrade od drveta i kamena, građene u graničnim predjelima. Šarampovi (hendeci) su opkopi oko nekih manjih utvrda.

U daljem tekstu dat je kratak ali sahržajan istorijat najvećeg broja bosanskih gradova, njih 89 na broju, s obiljem podataka. Veoma je korisno što su u članku navedeni štampani i neštampani izvori i literatura koja se odnosi na ovu temu.

HAMDIIJA KAPIDŽIĆ I HAMDIIJA KREŠEVLJAKOVIĆ: *Stari hercegovački gradovi*. Naše starine II, Sarajevo 1954. Str. 9-12.

Ono što smo rekli u prethodnoj bilješci o Kreševljakovićevom članku o starim gradovima u Bosni vrijedi i za ovaj rad koji je zapravo njegov nastavak. Ovdje je nabrojeno 16 gradova i utvrda.

S. Bakaršić

HAMDIIJA KREŠEVLJAKOVIĆ: *Naši bezistani*. Naše starine II, Sarajevo 1954. Str. 233—244.

Bezistani su velike i solidno građene zgrade sa mnogo dućana u njihovoj unutrašnjosti u kojima se prodavala tekstilna i druga skupocjena roba — dakle jedna vrsta specijalizovane tržnice. Intesantna je činjenica da su bosanski bezistani, kojih je bilo samo u Sarajevu, Banjoj Luci i Travniku, podignuti u vrijeme kada su ti gradovi bili sjedište bosanskog sandžaka.

Od tri sarajevska bezistana najstariji je Mehmedbegov, sagrađen u drugoj polovini XV vijeka, tj. u prvom periodu razvoja Sarajeva, a stajao je na mjestu današnje nove pijace na Baščaršiji. Izgorio je u požaru 1842. Gazi Husrevbegov bezistan, podignut 1542 i 1543, je zgrada duga 106 m kroz čiju sredinu vodi pokaldrmljeni hodnik, a s obje strane hodnika nižu se dućani. I danas ova zgrada postoji. Brusa bezistan (Rustem-pašin ili Mali bezistan), presveden sa šest većih i dvije manje kupole, dovršen je 1551. Njegova zgrada je dobro sačuvana. Ova dva bezistana nastala su u doba najvećeg razvoja Sarajeva i oni odražavaju veliki zamah trgovine u to doba.

Banjačučki bezistan postojao je u XVII vijeku u Donjoj čaršiji.

Dva bezistana u Travniku podignuta su poslije 1703: jedan Ahmed-pašin u starom dijelu Travnika, u Donjoj čaršiji, koji i danas postoji, a drugi Mehmed-paše Kukavice, u novom dijelu u Gornjoj čaršiji, čija zgrada i danas stoji, iako izmijenjena.

S. Bakaršić

HAMDIA KREŠEVLJAKOVIĆ: *Saraji ili dvorci bosanskih namjesnika*. Naše starine IV, Sarajevo 1956. Str. 13—21.

Za turske vladavine sultanovi namjesnici u Bosni sjedjeli su u Sarajevu (u tri maha). Banjoj Luci i Travniku. Zgrade u kojima su stanovali zvale su se saraji, begluk-saraji ili konaci. Prvi dvor-saraj izgrađen je u Sarajevu, tadašnji Vrhbosni, nešto prije 1462, po kome je Sarajevo dobilo ime (Saraj-ova — Sarajsko Polje). Dvor se nalazio na mjestu današnje zgrade JNA. Ne zna se kako je izgledao ovaj prvobitni dvor, dok je onaj iz vremena 1638 do 1697, kada je Sarajevo postalo po drugi put rezidencija namjesnikova, bio monumentalna građevina sa skupocjenim namještajem. Na mjestu ovoga dvora, koji je stradao u požaru 1697 za provale Eugena Savojskog, podignut je novi, koji je daleko zaostajao u arhitektonskom pogledu. 1832 podignuti su novi saraji na vrhu Gorice, a propali u požaru 1841. Pod konac turske vladavine podignuta je 1869 zgrada bosanske vlade, zvana konak, i uz nju jedna manja, tzv. haremluk ili stan za valiju, koja i danas postoji.

O dvorcu u Banjoj Luci, gdje je neko vrijeme (1553—1638) bila namjesnikova stolica, ne zna se ništa pouzdano. Dvor u Travniku, gdje je preneseno sjedište sandžakata (1699—1850), je veća zgrada (35×20,5), pokrivena šimlom, a nalazio se izvan Donje čaršije, centra Travnika XVI—XVII vijeka. Oko njega razvio se novi dio Travnika — Gornja čaršija — sa dvije banje, džamijom, medresom, bezistanom, hanom, sahat-kulom i česmama. Zgrada dvora je 1950 srušena.

S. Bakaršić

HAMDIA KREŠEVLJAKOVIĆ: *Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini*. Naše starine II, Sarajevo 1954. Str. 71—86.

Turski feudalci gradili su na svojim imanjima posebne kamene dvorce ili kule na više katova koje su osim za stanovanje, služile i kao utvrde. Budući u kulama nije bilo dovoljno mjesta za stanovanje, gradili su se u njihovoj neposrednoj blizini tzv. odžaci ili konaci. Oko

kula i odžaka je prostrano dvorište ograđeno ponegdje visokim zidom. Ovakvih zgrada bilo je nekada u Bosni i Hercegovini preko tri stotine, one su ostavile vidnog traga u geografskoj nomenklaturi. Preko četrdeset sela u Bosni i Hercegovini zovu se Kula, dvanaest Kulina, trideset i jedno Odžak, četiri Odžaci i jedno Odžagina. U ovom radu navedeno je 146 kula u 115 mjesta koje postoje ili se zna da su postojale.

S. Bakaršić

DURO BASLER: *Predhistoriske gradine i njihova zaštita*. Naše starine II, Sarajevo 1954. Str. 87—97.

Veoma je korisno što se autor s nekoliko općih misli osvrnuo na gradine u Bosni i Hercegovini koje predstavljaju jedan od najznačajnijih objekata materijalne kulture preistorijskih stanovnika.

Oskudni podaci dosadašnjih ispitivanja pokazuju da se mogu razlikovati izvjesne skupine tipski srodnih gradina, koje u dobroj mjeri nose regionalni karakter uslovljen geološkom građom zemljišta.

Gradine (građ, gradac, gradište) leže bez izuzetaka na manjim uzvisinama, od 25 do 100 m relativne visine, čiji je položaj dominantan u okolnom prostoru. Većina gradina smještena je po rubovima većih polja, dok su u brdovitom zemljištu i u prostoru sa koga se ne pruža pogled u daljinu gradine vrlo rijetke ili ih gotovo i nema. Naročito je bilo mnogo gradina oko prolaza i klanaca (Ravan'ska Vrata na Kupresu, sutjeska Željeznice kod Sarajevskog Polja itd.).

Geološki sastav zemljišta imao je izvjesnu ulogu u izboru smještaja gradina: najviše ih leži na krečnjaku.

Gradine su jednostavno građene: suhozidina ili nasip od zemlje i sitnijeg kamenja, naročito na nezaštićenoj strani. Stanovnici većine gradina bili su Iliri.

Počeci gradina padaju istovremeno s pojavom metala, a posljednji stanovnici su im bili u rijetkim slučajevima prvi slovenski doseljenici.

S. Bakaršić

HIVZIJA HASANDEDIĆ: *Zadužbine Čejvana kethode u Hercegovini*. Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, V (1954—1955). Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1955. Str. 275—286.

Razviku manjih i većih gradskih naselja u našim zemljama za turskog doba, uz ostale objektivne uslove, znatno su pridonijele i razne zadužbine pojedinaca.

Među najzaslužnije mostarske dobro-
tvore XVI i XVII vijeka spada Čejvan
kethoda, koji je u nekim mjestima Her-
cegovine podigao nekoliko javnih, sa-
kraljnih i koristonosnih objekata, u Mo-
staru: džamiju i mekteb 1552/53, jedan
han u blizini Starog Mosta, prvi poznati
han u Mostaru, Krivu ćupriju na Rado-
bolji, medresu uz svoju džamiju (danas
zgrada Zavičajnog muzeja), hamam; u
Gabeli: (istoriska Gabela između sela
Tersane i Višića na lijevoj obali Ne-
retve) džamiju i mekteb 1554—1558; u
Blagaju, u mahali Bunsko, mesdžid (dža-
mija bez munare) i dvije čatrnje. Osim
toga odredio je da se iz prihoda niego-
vih zadužbina (velika nepokretna dobra,
dućani) podižu koristonosni objekti, kao:
dućani, mlinice i sl. i da se kaldrmišu
glavnije mostarske ulice.

S. Bakaršić

ŠEFIK BEŠLAGIĆ: *Stećci u dolini Ne-
retve s područja Jablaničkog jezera*. Na-
še starine II. Sarajevo 1954. Str. 181—212.

Autor je prilično detaljno opisao brojne
nekropole stećaka u dijelu doline Ne-
retve od Konjica do ušća Rame, tj. na
području akumulacionog jezera Jabla-
ničke hidrocentrale. Na tom području
nalazi se 600 stećaka iz XIV, XV pa i
XVI vijeka. Po obliku i načinu obrade
stećci iz doline Neretve imaju mnogo
više zajedničkih osobina sa hercego-
vačkim nego sa bosanskim stećcima.
Ovoliki broj stećaka pokazuje da je
ovaj kraj, kao i u ranijim istoriskim
periodima počev od neolita, bio u sred-
njem vijeku dobro nastanjen.

S. Bakaršić

ALIJA BEJTIC: *Banja Luka pod tur-
skom vladavinom*. Arhitektura i terito-
rijalni razvitak grada u XVI i XVII
vijeku. Naše starine I, Sarajevo 1953.
Str. 91—115.

Banja Luka, jako razvučeno gradsko
naselje (10,5 km), sastoji se od nekoliko
odvojenih naselja koja u cjelini povezuje
cesta Jajce—Bosanska Gradiška, a to
su: Novoselija, Gornji Šeher, Donji Še-
her, stariji dijelovi grada iz turskog
doba, te Varoš i Predgrađe, noviji dio
grada, nastao uglavnom u vremenu po-
slije 1878. S pravom se ističe da »Banja
Luka zahvaljuje za svoj postanak i
razvitak prije svega odličnom promet-
nom položaju«. Njeno područje bilo je
nastanjeno još u rimsko doba. U sred-
njem vijeku bila je tu utvrda sa znat-
nim taborištem (prvi spomen imena
Banje Luke 1494 g.), koja se nalazila u
današnjem Gornjem Šeheru. To je jezgro

turske Banje Luke gdje je sagrađena
prva džamija, Humčarija ili Careva dža-
mija (poslije 1528 g.), oko koje se for-
mirala prva čaršija. Na lijevoj strani
Vrbasa od starog naselja obrazovala se
prva Careva mahala, a na nju se ka-
snije nadovezale nizvodno i uzvodno uz
Vrbaš još četiri mahale. Prenos stolice
bosanskog sandžakbega iz Sarajeva u
Banju Luku (oko 1553 g.) uveliko po-
spješuje razvitak Banje Luke. Tada se
naselje počinje razvijati i na desnoj
strani Vrbasa gdje je sagrađena džamija
i nova čaršija sa 69 dućana i karavan —
sarajem, a oko nje i u njenom produ-
ženju nizvodno razvila se pet novih
mahala. Do osamdesetih godina XVI
vijeka nastalo je dakle deset mahala u
današnjem Gornjem Šeheru. Dalji teri-
torijalni razvitak Banje Luke otišao je
daleko od prvobitnog jezgra. Između
potoka Crkvine i Vrbasa nastao je kon-
cem XVI vijeka novi dio grada sa veli-
kom čaršijom u kojem je samo Ferhad-
paša Sokolović izgradio 216 javnih obie-
kata od kojih je u arhitektonskom smi-
slu najvrednija Ferhadija džamija. Za
nepunih 50 godina oko ovog drugog
jezgra nastalo je osam mahala, a preko
potoka Crkvine pet mahala. Istovremeno
se grad širio i na desnoj strani Vrbasa
u Donjem Šeheru gdje je izgrađena čet-
vrtta po redu, Mala čaršija i pet mahala
okolo nje.

Treći najvažniji dio stare Banje Luke
Novoselija, kako i samo ime kaže, na-
stao je kasnije, vjerovatno početkom
XVII vijeka, s obje strane Vrbasa, a
imao je pet mahala.

I poslije naglog razvitka Banje Luke
u XVI vijeku nastavlja se njeno teri-
torijalno širenje sve do početka XVIII
vijeka, dotada je izgrađeno 36 mahala i
isto toliko džamija.

Znatan dio prostora u ovom radu, što
mu je uostalom i svrha, posvećen je
arhitektonskoj analizi važnijih kulturno-
istoriskih spomenika, kao džamija i tur-
beta, u čemu je autor potpuno uspio.

S. Bakaršić

MAZALIĆ D.: *Biohrad — Prusac, sta-
ri bosanski grad*. Glasnik Zemaljskog
muzeja u Sarajevu, Nova serija, sv. VI,
1951. Str. 147—189.

U uvodu ove odlične istoriske rasprave
dat je pregled prošlosti župe Uskornja
koja je zbog povoljnih prirodnih odlika
nastanjena od davnina.

Na jednom uzvišenju zapadnog okvira
Skopljsanske kotline nalazi se Prusac
(stara ime Biohrad, turski Akhišar). Ne-
kada nepoznati vlastelinski grad, poslije

pađa Jajca pod Turke (1527) postaje važno vojničko uporište, a kasnije upravno (sjedište kađ'luka) i kulturno središte. Grad se razvio na raskršću starih puteva — transverzalnog Splitskog drumma (Split—Livno—Kupres—Uskoplje) i uzdužnog Bosanskog drumma, odnosno jedne njegove varijante, i bio je važno prometno čvorište u tursko vrijeme. Sa- stoje se iz dva dijela: tvrđave zvane Obor i podgrađa — Donjeg Grada, oba opasana zidinama. Po jednom opisu iz 1620 imao je 60 kuća u gradu i 200 kuća izvan zidina, a 1658. po Evliji, 800 kuća i osam džamija. U Pruscu je djelovao (1544—1616) poznati učenjak Kjafi Hasan Prusćak. Današnji Prusac ima deset mahala sa približno 1.200 stanovnika, samih muslimana. Izgrađeniom ceste iz Donjeg Vakuća preko Bugojna do Kupresa poslije 1878. Prusac je ostao po strani izgubivši potpuno svoj raniji značaj.

U drugom dijelu rada data je detaljna i uspijela analiza arhitekture prusćake utvrde kao i vrijedan opis ostalih starina u gradu i okolici (stare kaldrme, nekropola, džamija, sat-kuće)

S. Bakaršić

PETAR ŠOBAJTIĆ: *Dabarsko Polje u Hercegovini. Antropogeografska ispitivanja*. Srpski etnografski zbornik LXVII (Beograd 1954) 1—54.

Pošto J. Dedijer svojim monografijama o Bilećkim Rudinama i Hercegovini*) nije obuhvatio i Dabarsko Polje, P. Šobajtić je uzeo na sebe da ponudi tu prazninu pa je 1926 vršio ispitivanja u tom kraju koji je tada imao 23 naselja. Svakako stoga što se nisu mogle ni očekivati u tom kraju neke nepoznate pojave ili odstupanja od već utvrđenih antropogeografskih pojava u Hercegovini, autor se ograničio uglavnom samo na izlaganje glavnih činjenica iz prošlosti naselja i na poreklo stanovništva. Našao je da je u tom kraju 1926 bilo zastupljeno 119 rodova s oko 480 domaćinstava, među kojima su bila samo tri starinačka roda s 18 domaćinstava, a svi ostali su potomci doseljenika od 16 veka pa dalje, najviše iz vremena posle kuge 1813—1815. Ti doseljenici su dolazili iz okolnih predela Gornje i Donje Hercegovine.

Šobajtić se s uspehom bavio sličnim istraživanjima u Crnoj Gori, pa je i u ovaj rad ušao s nekim idejama odatle. Tako on smatra »plemenom« u smislu dinarskih plemena 19 veka pomene »ple-

mena« i »plemenite« zemlje u Srednjem veku (str. 12), gde se ustvari radi samo o onom što mi danas nazivamo rodom; tako isto velik značaj pridaje pomenu »vojvode« iz 1508 (str. 13), ne uzimajući u obzir da su u to vreme u Turskoj vojvode bili organi državne vlasti. Verujem da i predanje o nekom ranijem iseljavanju iz Dabarskog Polja pod vodstvom nekog episkopa nije trebalo stavljati u tako daleku prošlost kao što čini autor, koji je uopšte sklon da primi kao tačna predanja da su neki događaji bili pre 300, 350 godina (str. 13—14). Poznate su tačno neke seobe iz Hercegovine pod vladikama, pa je trebalo uzeti u obzir te istoriski utvrđene činjenice (napr. seoba mnogog naroda iz Hercegovine, kaludera iz manastira Tvrdoša i vladike Savatija Ljubibratića u toku 1689—1701). Steta je da je autor govorio o privrednim karakteristikama predela samo na 23 retka i da nije dao, mesto azbučnog spiska svih rodova, i neki tehnički bolji opšti pregled stanovništva.

Mil. S. Filipović

ALIJA BEJTIĆ: *Povijest i umjetnost Foče na Drini*. Naše starine III, Sarajevo 1956. Str. 23—74.

Ova opširna monografija o Foči svojim sadržajem predstavlja vrijedan privrednim karakteristikama predela samo na 23 retka i da nije dao, mesto azbučnog spiska svih rodova, i neki tehnički bolji opšti pregled stanovništva.

Foča se razvila u jednom pitomijem kraju gornjeg Podrinja na ušću Čehotine u Drinu gdje je prirodno raskršće nekoliko puteva. Među njima najvažniji je bio srednjevekovni i turski karavanski drum, poznati Dubrovački drum, glavni put koji je povezivao Dubrovnik s unutrašnjom. Drum je prelazio Drinu u Brodu (ime!) poviše Foče i pri ušću Čehotine, tj. u Foči, račvao se u dva podjednako važna kraka: jedan je vodio dolinom Drine na Goražde i istočnu Bosnu, a drugi, prešavši Čehotinu, njenom desnom stranom na Čajniče, Plevlja i dalje u Srbiju. Drumove Ulog—Zagorje—Foča i Foča—Čelebići—Plevlja ne bismo, kao autor, označili lokalnim, nego sporednijim varijantama glavnog Dubrovačkog drumma.

Fočanski kraj nastanjen je još od predistorijskog doba. Postanak Foče kao znatnijeg trgovišta u srednjem vijeku čiji počeci padaju vjerovatno u XI ili XII vijek, uvjetovan je egzistencijom Dubrovačkog drumma. Poslije turskog zauzeća (1465) postaje Foča jedno od najznačajnijih gradskih naselja u Bosni i Hercegovini i već god. 1477 ima 227 kuća i četiri mahale.

*) J. Dedijer: *Bilećke Rudine*. Srpski etnografski zbornik V (Beograd 1903); Hercegovina. S. E. Zb. XII (Beograd 1909).

Do konca XVI vijeka Foča se razvila u važno trgovačko i zanatsko središte (najmanje 24 zanata, među njima najzasu-pjeniji kozarski), a takvo je oduvijek zadržalo sve do posljednjeg rata.

Analiza teritorijalnog razvika data je detaljno i geografski obrazloženo. Jezgro srednjovjekovne i današnje Foče nastalo je u uglu između Drine i Čehotine. Trgovačko središte grada, čaršija, akomodirala se spomenutom Dubrovačkom drumu, a stanbeni dio, mahale, smjestile su se oko čaršije i puteva prešavši i na desnu stranu Čehotine (u svemu 17 mahala).

U početku turske vladavine Foča je bila sjedište hercegovačkog sandžakata, a za cijelo vrijeme sjedište kadiluka koji je obuhvatao velik teritorij.

Muslimansko stanovništvo je po porijeklu manjim dijelom starosjedilačko, a većim dijelom iz okoline.

Pravoslavno stanovništvo u okolini i gradu najvećim dijelom su dinarski doseljenici od prije 250 godina.

Slijedi stručan opis vrednijih arhitektonskih spomenika, uglavnom džamija, od kojih je najljepša Aladža džamija. Za nju pisac smatra da je po svojoj arhitekturi nadmašila i Gazi Husrevbegovu džamiju u Sarajevu.

Na koncu je opis stanbenih kuća koje su po stilu sličnije bizantsko-egijskom tipu Makedonije, nego li orijentalnom bosansko-hercegovačkom.

S. Bakaršić

DOKO MAZALIĆ: *Kračići članici i rasprave.* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija, sv. IV—V, 1950. Str. 215—242.

U ovom radu zanima nas članak »Gdje je ležao grad Glaž«. Pisac na osnovu podataka iz povelje kralja Tomaša od 1446 dosad nejasno određenu teritoriju stare župe Glaž stavlja na prostor od rijeke Bosne do Vrbasa i od Save do Usore, a za grad Glaž smatra da se nalazio na sastavcima Male i Velike Usore.

S. Bakaršić

DOKO MAZALIĆ: *Stari grad Jajce (novija arheološka istraživanja).* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija, sv. VII (arheologija), 1952. Str. 59—100.

Ova Mazalićeva detaljnija studija o starom jajačkom gradu i nekim istoriskim znamenitostima svojim kritičkim osvrtom unosi nove poglede i ispunjava velike praznine ranijih monografija o Jajcu.

Pisac u početku naglašava da je Jajce »prastaro naselje« i da postanak grada pada mnogo ranije nego što se dosad smatralo, a to se vidi po njegovoj arhitekturi. U blizini tvrđave našlo se dosta tragova preistoriske i rimske kulture. Lokarneti kumena, katina i Voujak, poviše tvrđave, upućuju na stara slovenska naselja. Stariji grad sačinjavao je današnji Kastel, koji se vjerovatno od 1400 dalje izgrađivao u jako utvrđenje čiji su zidovi dopirali do Vrbasa i Plive. Unutar zidina razvilo se i naselje. U doba Jajačke banovine utvrđenje je mnogo pojačano. Ležeći na važnom Bosanskom drumu, jajački grad je predstavljao važnu tvrđavu protiv turskih nadiranja. Današnji kastel i zidine, osim turske tabije (bastiona) i Travničke kapije, potiču iz predturskog doba.

Osvrćući se i na ostale spomenike starog Jajca, pisac za toranj Sv. Luke kaže da je po stmu (romanski sa triforama na dva kata) jedinstven u Bosni, a po obliku unikum u državi, i da je nastao u prvim decenijama XIII vijeka. Postojanje zvonika kazuje da je tu početkom XIII vijeka postojalo veće naselje.

S. Bakaršić

BENAC D-r A.: *Osnovna obilježja neolitske kulture u Kaknju.* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija, sv. XI, 1956 (za arheologiju). Str. 167—182.

Prema istraživanjima autora, veliko neolitsko naselje koje je ležalo na toku Zgoščanskog potoka u Bosnu u Kaknju predstavlja zasada najstarije neolitsko naselje u Bosni, starije i od Butmira. Kulturni elementi ovog neolitskog lokaliteta pokazuju dodir dviju neolitskih grupacija — iz Srednje Evrope i jugozapadnog Balkana — što nije usamljen slučaj u Bosni.

S. Bakaršić

MUHAMED A. MUJIĆ: *Stari mostarski vodovod.* Naše starine III, Sarajevo 1956. Str. 189—193.

Autor s pravom ističe povoljan geografski i topografski položaj Mostara na dvjema rijekama, Neretvi i Radobolji, koje su omogućile njegov opstanak i svestrani razvitak. Istočni dio grada snabdijevao se sa vodom Neretve javnim i privatnim crpaljkama — čekrcima (lokalitet Čekrek kod Donje Mahale), a zapadni dio vodom iz plitkog korita Radobolje pomoću guste mreže kanala (koji su služili i za natapanje bašta. Prvi vodovod, izgrađen 1629/30, snabdijevao je vodom nekoliko šadrvana i česama

na istočnoj strani Mostara, a njegovo održavanje bilo je pod brigom posebnog vakufa.

S. Bakaršić

MUHAMED A. MUJIĆ: *Krivi most na Radobolji u Mostaru*. Naše starine II, Sarajevo 1954. Str. 213—216.

Pisac uvjerljivo i dokumetovano dokazuje da poznati Stari Most u Mostaru nije najstariji most u Mostaru: još prije izgradnje Starog Mosta (1566 g.) neki dokumenti spominju jedan most na Radobolji. Osim toga, teritorijalno širenje Mostara na lijevoj strani Neretve s obje strane Radobolje, prije izgradnje današnjeg Starog Mosta koji je zamijenio lančani most na istom mjestu, ukazuje da je morao postojati jedan most preko Radobolje. Most se nalazio na putu koji je iz Mostara vodio u zapadnu Hercegovinu i njoj susjednu Dalmaciju.

S. Bakaršić

SERGEJEVSKI DIMITRIJE: *Rimska cesta na Nevesinjskom Polju*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija III, 1948. Str. 43—62.

Još je Ballif pretpostavio da je jedna rimska cesta išla od Narone preko Nevesinjskog Polja ili prema Gacku ili preko Morina na Kalinovik. Na osnovu nađenih miljokaza i ostalih arheoloških ostataka, te prirodnih odlika terena, autor je dalji smjer glavne ceste iz Nevesinskog Polja odredio ovim pravcem: Zovido—Odžak—Drenovik—Crne Bare—Kruševljani—Zaborani—Lipeta Karaula i dalje preko Boraka na Konjic. Uz ustanovljenu rimsku cestu Bijelo Polje—Porim—Lipeta Karaula ovo bi bila druga varijanta puta Narona—Sarajevsko Polje.

Autor istace da jedino terenska istraživanja mogu donijeti sigurne rezultate o ustanovljavanju detaljnijeg pravca putova. Nadalje u ovom radu opisani su i ostali arheološki ostaci rimskog perioda u Nevesinjskom Polju, kao naselja u Drenoviku, Presjeci, Bojištu i Kruševljanima.

S. Bakaršić

DURO BASLER: *Gradina na Ošanićima kod Stoca*. Neki noviji rezultati istraživačkih radova. Naše starine III, Sarajevo 1956. Str. 79—93.

Arheološki lokalitet zvan »Gradina« ili »Banje« smješten na jednoj zaravni poviše sela Ošanića u blizini Stoca predstavlja nekadašnje veće naselje sa akroporom dugo oko 700 m. Svakako najinteresantniji objekat na ovom lokalitetu predstavlja veliki kiklopski zid dužine

63 m od pritesanih velikih kamenih blokova, koji je štitiio prilaz akropoli sa nezaštićene strane. Kiklopski zid, ostaci krovne cigle i keramike grčkog porijekla, te anagoga s kiklopskim zidinama u Dalmaciji, navode autora na zaključak da je ošanićka gradina grčki trgovački emporij, naselje s pomiješanim grčko-ilirskim stanovništvom, jer se nalazilo u pograničnim područjima između grčkih kolonija i Ilira. Njegovo postojanje pada između VI vijeka stare i II vijeka nove ere.

U vezi s ošanićkom gradinom autor pokušava da dokaže ubikaciju pojedinih podataka iz poznatog Pseudo-Skilaksovog Peripla. Ti podaci bi se odnosili na kraj oko donje Neretve, a kao dokaz za to navodi da je u najnovije geološko doba postojalo jezero oko Čapljne, Gabele i Blata. Konstatacija autora o postojanju neretvanskog jezera sasvim je proizvoljna a geografski nedokazana i uostalom nemoguća u tom prostoru.

S. Bakaršić

FILIPOVIĆ S. MIL.: *Ozrenjaci ili Maglajci*. Etnološki prikaz. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Nova serija, sv. VII, 1952. Str. 337—374.

Članak predstavlja skicu u kojoj su izneseni vrijedni podaci o posebnoj etničkoj grupi Srba Ozrenjaka ili Maglajaca, grupi različitoj od ostalih Srba u susjednim predjelima.

Predio u kojem živi ova grupa obuhvata šumovito i dolinama potoka i rječica jako disecirano područje planine Ozrena i njegove podgorine između rijeke Bosne i Spreče. Stanovništvo je u velikoj većini srpsko, a manje muslimansko, koje živi poglavito kraj rijeke Bosne i Spreče. Neobična činjenica da je ovo područje, iako centrifugalno gravitira okolnim predjelima, uvjetovalo formiranje ove veoma homogene etničke grupe, posljedica je društvenih prilika u tursko doba.

Prve pisane vijesti o ozrenskom kraju su iz početka XVI vijeka, ali autor na osnovu toponimije pretpostavlja da je ovdje bilo života u preistorijsko i rimsko doba, dok mnogobrojne nekropole sa stećcima svjedoče o naseljenosti u srednjem vijeku. U XVI vijeku Srbi su ovdje brojni. Katoličko stanovništvo se zbog ratova između Turaka i Austrije koncem XVII i početkom XVIII vijeka veoma prorijedilo. Osim toga, i česte kuge u XVIII vijeku zatirale su stanovništvo. Sadašnje srpsko stanovništvo većinom su mlađi doseljenici iz Herceg-

oivine i Crne Gere. Mnogi od njih su naseljeni kao kmetovi po dispozicijama feudalaca.

Ranije stočarstvo, a danas zemljoradnja glavne su ekonomske značajke ovog kraja. Prvobitno šumski kraj pretvoren je na mnogim mjestima u slabo izdašne krčevine zbog stalnog povećanja stanovništva. Značajno je još voćarstvo, a u zadnjih stotinu godina eksploatacija šuma.

U daljem izlaganju dat je relativno opširniji prikaz o kući, nošnji, društvenim ustanovama i odnosima, običajima i dr.

Izlaganja vode računa o geografskoj sredini, u čemu bi se bez osobitih napora moglo ići i dalje. To bi u velikoj mjeri pomoglo boljem razumijevanju problematike koja se iznosi u ovakvim radovima.

S. Bakaršić

I. PEVALEK: *Slap Plive u Jajcu na smrti*. Naše starine III, Sarajevo 1956. Str. 269—273.

Na rijeci Plivi i njenoj sedri u Jajcu izvršeni su najrazličitiji zahvati: skretanje jednog dijela Plivine vode u hidrocentralu, kopanje sedre iz korita rijeke, gradnja mosta, zatim oticanje otpadnih voda i bacanje nečisti u Plivu, što je uveliko poremetilo stvaranje sedre i pojačalo njenu eroziju. Time, tvrdi autor, »zapao je i slap u krizu« i »danas nekada znameniti slap pruža jednu sliku«. Ne umanjujući ni najmanje ove Pevalekove navode, možemo konstatovati da je već davno prije destruktivne djelatnosti ljudi započela faza razaranja sedrenih taložina, kako nam to pokazuje u sedri duboko usječena dolina Plive, zatim nekoliko metara visoki sedreni ostjenjci u njenom koritu između Malog Jezera i Jajca; kao i podatak da se u pećinama u sedrenoj dolini Plive nastanio neolitski čovjek. Rušenje vodopada Plive, najvrednije prirodne ljepote Jajca, nije primarna i isključiva posljedica ljudskih zahvata u njenom koritu, nego posljedica zakona riječne erozije, tj. regresivnog pomicanja prečage vodopada.

S. Bakaršić

HAMDİJA KREŠEVLJAKOVIĆ: *Cepilema sarajevskih kršćana iz 1788 god.* Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, III—IV. Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1953. Str. 195—214.

U ovom radu obrađen je jedan dokumenat iz 1788 g. koji pretstavlja jedini popis sarajevskih hrišćana iz turskog

doba. U popisu je navedeno 625 punoljetnih osoba koje su stanovale u dvanaest mahala. Mahale su se, osim jedne, nalazile u neposrednoj blizini čaršije. Po zanimanju bilo je najviše dundera (79), čurčija (74), terzija (41), pekara (34), kujundžija (21), a manje ostalih.

S. Bakaršić

HAMDİJA KREŠEVLJAKOVIĆ: *Sarajevske daire*. Prilog izučavanju spomenika turske arhitekture u Bosni. Naše starine I, Sarajevo 1953. Str. 163—166.

Daira je poseban skup trgovačkih magaza oko jednog dvorišta, pod jednim krovom i s jednim ulazom u dvorište, a potiču iz turskog vremena. Takvih objekata bilo je u našim zemljama, izgleda, jedino u Sarajevu. Koliko je poznato, bilo ih je ovdje pet, a najvjerovatnije je da su se počele graditi tek u XVIII vijeku, poslije najkatastrofalnijeg požara u Sarajevu od 1697. To su: Hadži-muratovića daira u Halačima, Crkvena daira na Varoši (uz dvorište stare pravoslavne crkve), Hadži-Gazanferova, Hadži-besujina i daira u Kundurdžiluku, od kojih prve dvije i danas postoje.

S. Bakaršić

MAZALIĆ Đ.: *Tešanj*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Nova serija, sv. VIII, 1953. Str. 289—302.

Za razliku od ostalih Mazalićevih radova o starim bosanskim gradovima, ovo je uglavnom detaljna monografija o arhitekturi tešanskog grada.

Utvrđenje leži na istaknutom stjenovitom brijegu iznad današnjeg Tešnja. Po izvjesnim arheološkim ostacima pisac pretpostavlja da je tu bilo neko preistorisko i rimsko utvrđenje. Sve do konca XVIII vijeka ne zna se ništa o tešanskom gradu. U doba kršćanske protuofanzive, kao i mnogi drugi gradovi po Bosni, proširen je i utvrđen tešanski grad po principima tadašnje ratne tehnike.

Na kraju su opisane neke starine u Tešnju i okolici (sat-kula, Ferhat-begova džamija, bosanske nekropole, stari most).

S. Bakaršić

ALIJA BEJTIĆ: *Podaci za kulturnu povijest vezirskog grada Travnika*. Naše starine II, 1954, Sarajevo. Str. 151—166.

Autor u ovom članku objavljuje iscrpne ekscerpte 11 turskih dokumenata s najvažnijim podacima koji se odnose na prošlost, tačnije na građevnu istoriju Travnika od 18 vijeka naovamo. Za turske vladavine jedno vrijeme je Travnik bio sjedište bosanskog pašaluka i

u to doba se grad najviše razvio. Geografskim proučavanjima mogu poslužiti podaci iz nekih vakufnema. Valija Elči Hadži Ibrahim-paša sagradio je i 1706 uvakufio (zavještao) u kasabi Travniku u bosna-brodskom kadiluku: han u Baš-čaršiji sa šadrvanom s tekućom vodom u dvorištu, žitni hambar iznad kafane, dvije »ajak-česme«, berbernicu, nalbant-ski dućan, više dućana, veliku kafanu, pekaru, puzačanicu, pet mesarskih dućana s klaonicom u Donjoj čaršiji (uz rijeku), tabhanu (kožaru) na rijeci Baš-bunaru, devedesetosam knjiga; Hadži Adil iz Hasanagine mahale u Travniku sagradio je i 1721 uvakufio; džamiju u Hasanaginoj mahali, sesnaest dućana jedan do drugoga u Baš-čaršiji; neki Jusufaga je sagradio i 1724 uvakufio u Travniku: džamiju u mahali Sumeću, mekteb uz tu džamiju, vodenicu s četiri kamena na potoku Sumeću, dvije stupe za valjanje sukna na istom mjestu; bosanski valija Camil Ahmed-paša je na mjestu oronule Gazi-agine džamije u čaršiji u Travniku sagradio novu masivnu, i 1757 uvakufio 27 dućana što ih je on sagradio pod istom džamijom, uvakufio kupljeni han u Muslihuddinovo mahali u Travniku.

S. Bakaršić

MAZALIĆ Đ.: *Travnik i Toričan. Prilog bosanskoj arhitekturi srednjeg vijeka*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Nova serija, sv. III, 1948. Str. 145—166.

Travnički grad, nekadašnji kastel, nastao je kada je formiran granični korдон Ugarske prema novoosvojenim turskim krajevima u Bosni, tj. Jajačka Banovina (1463-1527). Grad je štitió ulaz u usku dolinu Lašve između Travnika i Turbeta, kuda je išao poznati »veliki bosanski drum«. Izgubivši sasvim važnost poslije turskog zauzeća (1503), grad se nije više prepravljao pa pruža rjeđak primjer bosanske arhitekture kasnog srednjeg vijeka.

Grad Toričan, u blizini Turbeta poviše Travnika, bio je manja utvrda bosanskog feudalca tepčije Batala, a spominje se prvi put potkraj XIV vijeka.

Rad je detaljna monografija o prošlosti i arhitekturi ovih gradova.

S. Bakaršić

MAZALIĆ Đ.: *Visoko, bosanski grad srednjeg vijeka*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Nova serija, sv. IX (za arheologiju), 1954. Str. 227—253.

Kao i u ostalim Mazalićevim radovima o starim gradovima, i ovdje je dat

sadržajan, dijelom novi u izvjesnom smislu kritičan pogled na prošlost visočkog kraja i grada i analiza njegove do sad neobrađene arhitekture. Uz ostale podatke o ovom gradu, o kome je inače dosta pisano, autor daje lijep opis puteva u visočkom kraju i naglašava da Visoki nije ležao ni na jednoj glavnoj saobraćajnici. Visoki se spominje u Srednjem vijeku dosta kasno i u srazmjerno kratkom vremenu kao treovište koje nije bilo ništa važnije od trgova Prače, Gorazda ili Olova.

Visočki grad leži na jednom istaknutom kupastom uzvišenju iznad današnjeg Visokog. Ne zna se kada je postao, ali pisac smatra kao sigurno da grad seže u preistorijsko doba. Grad je bio malih dimenzija, pa je bio drugorazredna tvrđava.

S. Bakaršić

ĐOKO MAZALIĆ: *Zvonik (Zvornik), stari grad na Drini*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Nova serija, sv. X, 1955. Str. 73—116 i sv. XI, 1956. Str. 243—278.

Mazalić se već specijalizovao u obrađivanju starih bosanskih gradova, pa i ovaj opširni članak nosi u punoj mjeri sve odlike njegovih ranijih radova.

Srednjevjekovni grad Zvornik nalazi se na mjestu gdje tijesna dolina Drine postepeno prelazi u ravnicu. Tu je ujedno prirodno raskršće prastarih puteva, na prvom mjestu transversalnog, koji je u rimsko doba i u Srednjem vijeku naročito došao do izražaja. Ne zna se kada je grad sagrađen, a prvi put se spominje 1422. S vremenom je postao važna tvrđava a naročito poslije turskog osvojenja (1461-1462). Grad leži na strmom uzvišenju a njegovi bedemi doiru sve do Drine, obuhvatajući cijelo nekadašnje naselje. Utvrda se sastoji od Gornjeg, Srednjeg i Donjeg grada.

S. BAKARŠIĆ

MILISAV LUTOVAC: *Ivangradska (Beranska) kotlina, regionalno-geografska ispitivanja*. Posebna izdanja Geografskog instituta SAN, knjiga 11, Beograd 1957. Str. 1—133.

M. Lutovac je razvio živu naučnu aktivnost. Od radova koje je dosada objavio ističu se njegove privredno-geografske i antropogeografske rasprave. Sada je dao novu knjigu iz regionalne geografije, koja je naročite vrste do mnogo čemu: temi, načinu obrade, velikom trudu i drugom. Počevši od 1925, na potstici J. Cvijića, pisac je gotovo svakog leta ekskurzirao po Ivangrad-

skoj kotlini. Na taj način on je veoma temeljno proučio činjenički materijal i postigao rezultate koji zaslužuju da se pozitivno ocene.

Posle kratkog uvoda pisac raspravlja u prvom delu knjige o fizičko-geografskim odlikama oblasti (str. 1-52). Tu se govori o geološkom sastavu, strukturi reljefa, klimi, hidrografskim osobinama i biogeografskim odlikama. Trebalo bi dosta prostora da bi se iznelo čega sve ima zanimljivog i značajnog u ovom delu knjige. Po primerima, koje je pisac dao, jasno se vidi koliku veliku važnost su imali relief i sastav zemljišta Ivangradske kotline na ostale njene geografske odlike.

U drugom delu knjige pisac prikazuje antropogeografske odlike Ivangradske kotline (str. 53-122). Tu se najpre ulazi u pitanje stanovništva, zatim se izlažu geografski raspored i razvitak privrednih grana, imovinski odnosi i privredna struktura, saobraćaj, razmena dobara i naselja. Pišćeveva izlaganja obuhvataju probleme u njihovoj potpunosti i svestranosti. Autor često zaključuje, a tamo gde zaključaka nema materijal je sreden tako da čitalac može sam da prosuđuje. Antropogeografski odeljak knjige održaće za svagda svoju vrednost.

M. Lutovac je pokazao ovim svojim radom da je dobro orientisan i u regionalnoj geografiji. Njegova monografija o Ivangradskoj kotlini je vrlo koristan prilog našoj geografskoj literaturi i dobit za probleme crnogorskih oblasti. Stoga će ona poslužiti kao pri-

mer i podsticaj za slične monografije o drugim našim oblastima. Delo ilustrovano sa mnogo fotografija (45) i skica (43).

J. F. Trifunovski

GRANÖ J. G.: *Die geographischen Provinzen Finnlands* (Geographische Rundschau, 1955, III, s. 81-94)

Узимајући за основу »облик чврсте Земљине површине, воде и биљног покривача« као и »облике предеоне културе, нарочито насеља«, аутор дели Финску на две велике целине — културну и природну. Културну Финску аутор даље дели на обалску и копнену, и у првој издваја пет а у другој три области. Природну Финску аутор такође дели на две целине (прелазни и пустињски појас) и у свакој од тих целина издваја по четири области. На крају се посебно говори о »привредно-географским областима« и при том истиче »привредно двојство Финске«: обалска Финска карактерише се земљорадњом, трговином и индустријом, а унутрашња искоришћује своје шумско богатство.

Овај врло садржајан чланак свакако би добио у вредности да је на крају указано на опште географске особине приморске и копнене Финске, а не само на њихове привредно-географске прилике: о овим приликама је већ било речи приликом карактерисања појединих области Финске.

Б. Ж. Милојевић

D-r PETAR S. JOVANOVIĆ
(1892—1957)

Na dan 15 novembra 1957 iznenada je preminuo akademik, šef Katedre za geografiju na Prirodno-matematičkom fakultetu u Beogradu, direktor Geografskog instituta Srpske akademije nauka u Beogradu, član Savjeta geografskih društava FNRJ, redovni profesor Univerziteta d-r Petar S. Jovanović.

Poznati naučnik, geomorfolog, čije je ime poznato i među geografima van naše zemlje po njegovim radovima iz raznih oblasti geografskih nauka, odličan nastavnik i organizator, isuviše je rano u punoj snazi završio svoj život.

Rodio se 1892 u selu Dobrači kod Kragujevca. Bio je učenik i asistent Jovana Cvijića. Diplomirao je 1920, a doktorirao 1922. Izabran je za docenta 1922, a zatim za vanrednog i redovnog profesora Filozofskog fakulteta u Skoplju, gdje je ostao do početka II svjetskog rata. Vrijeme posljednjeg rata proveo je kao penzioner u Kragujevcu, a po oslobođenju pozvan je za redovnog profesora na Prirodno-matematički fakultet u Beogradu. Član je Srpske akademije nauka od 1947. Dužnost generalnog sekretara Akademije vršio je dugi niz godina, a od početka 1957 i dužnost šefa Katedre za geografiju u Beogradu.

Po ugledu na svog učitelja Cvijića u dugogodišnjem svom radu zahvatio je mnoge oblasti geografije. U oblasti geomorfologije obuhvatio je niz problema, naročito pitanja abrazionog i fluvialnog reljefa, pitanje krasa uopće a zagaćenog napose. Posebno se bavio pitanjem riječnih dolina. Njegov rad o uzdužnim profilima, objavljen i na francuskom jeziku u Parizu, pobudio je veliki interes i izazvao žive diskusije među inostranim geografima. Ne manji interes pobudili su, u posljednje vrijeme, njegovi radovi: »Osvrt na Cvijićevo shvatanje o abrazionom karakteru reljefa po obodu Panonskog bazena« i rad izložen na IV Kongresu geografa FNRJ o akorelativnim oblicima. Poznati su i njegovi radovi iz oblasti hidrografije, naročito iz predjela NR Makedonije. Sa ne manjim uspjehom bavio se i antropogeografskim studijama (monografije »Banja« i »Poreče« u Sprskom etnografskom zborniku).

Pored naučnog rada pridonio je mnogo i unapređenju nastave: pisac je priručnika iz oblasti fizičke geografije i geomorfologije.

Podgojio je na Univerzitetu i u Geografskom institutu u Beogradu brojnan naučni podmladak. Veliki broj asistenata i nastavnika, naučnih radnika iz oblasti geomorfologije i fizičke geografije, njegovi su učenici i imaju da zahvale njemu za svoj uspon.

Srpsko geografsko društvo u Beogradu gubi jednog od svojih zaslužnih članova i svog potpretsjednika, a geografi FNRJ jednog od rukovodećih geografa koji se istakao u radu geografskih društava, Nacionalnoj geografskoj uniji pri Akademiskom savjetu FNRJ u Beogradu, čiji je bio pretsjednik, jednog od aktivnih učesnika na kongresima geografa FNRJ, predavača i pisca mnogobrojnih naučnih radova i udžbenika.

Neka je slava D-r Petru S. Jovanoviću!

T. Kanaet